

Zoo goed als alle antwoorden toonden de ingenomenheid der kerkgenootschappen met het voornemen der Regeering. Naar aanleiding daarvan liet de Regeering den 14^{en} November 1918 een schrijven uitgaan van dezen inhoud : „Mijn rondschrijven van 18 October j.l. heeft tot mijne voldoening bij U in zeer ruimen kring instemming gevonden. Kennelijk is de drang tot verootmoediging en het inroepen van Gods hulp in den nood van dezen tijd bij velen levendig. Dit besef schenkt mij vrijmoedigheid den Kerkgenootschappen namens de Regeering in overweging te geven een biddag of bidstond te houden. Eenzelfde dag ware hiertoe te bestemmen, op welken dan van Regeeringswege zooveel mogelijk zal bevorderd worden, dat ieder desverlangd in de gelegenheid zij daaraan deel te nemen. Naar de meening der Regeering zou Donderdag 28 November, bij voorkeur de voormiddag, daarvoor een geschikt tijdstip zijn. Indien Uw Kerkgenootschap zich hiermede kan vereenigen, wordt het voordeel verkregen, dat over het geheele land de bidstond ongeveer op denzelfden tijd wordt gehouden.” Dit schrijven was onderteekend door den tijdelijken voorzitter van den Raad van Ministers, Ch. Ruys de Beerenbrouck. En aldus is 28 November over geheel ons land een bidstond gehouden.

Dezelfde minister liet als minister-president, op verzoek van één der kerken, den 4en Juli 1923, met het oog op het zilveren jubileum der Koningin, een circulaire aan de kerkgenootschappen uitgaan, waarin gezegd werd dat dit jubileum tot ootmoedige erkentelijkheid stemt en de Regeering het op bijzonderen prijs zou stellen, indien op 5 September e.k. de kerkgenootschappen aanleiding konden vinden in deze heuglijke gebeurtenis plechtig kerkelijk te gedenken. Zoo is toen gebeurd. Op deze wijze is de zaak van den bid- en dankdag van overheidswege in de juiste richting geleid.

HOOFDSTUK XVIII.

De Staat en de Zondagsrust sinds 1810.

De kracht van al de bepalingen, gedurende een paar eeuwen de een na de andere op de zondagsrust vastgesteld, werd voor goed gebroken door het decreet, dat door de nationale vergadering den 5^{en} Augustus 1796 werd genomen „ter afscheidinge der Kerk van den Staat of het doen ophouden eener bevoorregte Kerk”. Daarin toch kwam ook deze resolutie voor : „Alle Placcaten en Resolutiën der gewezenen Staaten-Generaal, uit het oude steisel der vereeniging van Kerk en Staat gebooren, worden gehouden voor vernietigd”. De nationale vergadering ging dus niet verder en kon ook niet verder gaan dan vernietigd verklaren alle dusdanige besluiten voorheen door de staten-*generaal* genomen. Zij had dat recht niet ten aanzien van de plakaten en resoluties door de verschillende

provincies in dien tijd uitgevaardigd. Toch wilde men natuurlijk ook deze van de baan hebben. Daarom besloot de nationale vergadering aan de hooge overheid in de verschillende gewesten, met een copie van genoemd decreet, eene missive te zenden, waarin eene zeer krachtige aanmoediging was vervat om „zoo spoedig mogelijk op te heffen *alle* drukkende en bezwaarende overblijfsels van het oude stelsel eener heerschende kerk”. Verder kon zij niet gaan, want de oude provinciale macht was, niettegenstaande de dweepzucht met de nieuwere denkbeelden, nog te sterk om zich door de nationale vergadering te laten overheerschen. Dit veranderde bij de staatsregeling van 1798. Van dat oogenblik hielden al de genoemde provinciale plakkaten en resoluties op kracht van wet te hebben. Was hun eigenlijke kracht reeds verzwakt door het decreet van 1796, nu in 1798 werden zij vernietigd, gelijk in 1796 met die der vroegere staten-generaal het geval geweest was. In 1798 vervielen dus ook alle vroegere plakkaten en resoluties „tegen het prophaneren van des Heeren Rustdagh”. Men was ten aanzien van wat men op dezen dag en de andere bekende christelijke feestdagen doen en laten wilde, volkomen vrij, al bleef natuurlijk ook nu, althans in velerlei kringen, de godsdienstige traditie ten aanzien der viering van die dagen bestaan.

Voor het eerst bracht de inlijving bij Frankrijk in 1810 ons weder een bepaald zondagsgebod. Ten minste bij het van toepassing verklaren voor ons land van de „Loi relative à l'organisation des Cultes” van 18 Germinal an 10 [8 avril 1802]¹⁾, kreeg ook artikel 57 bij ons kracht van wet: „Le repos des fonctionnaires publics sera fixé au dimanche”. Het was niet veel. Zelfs werd in artikel 41 ten aanzien van andere feestdagen voorgeschreven: „Aucune fête, à l'exception du dimanche, ne pourra être établie sans la permission du Gouvernement”. Maar van overheidswege werd in elk geval een goed voorbeeld gegeven door haren ambtenaren op dien dag rust te geven. Overigens bleef alles vrij.

Nauwelijks echter was het fransche juk afgeworpen of, bij de herleving van den godsdienstzin, die zich gelukkigerwijze overal deed gelden, vatte Willem reeds spoedig het voornemen op om tegenover de beginselen der revolutie, ook met betrekking tot de waarneming van zon- en feestdagen, het voetspoor onzer voorvaderen te drukken.

Reeds op 27 December 1813 ging er een schrijven uit van den commissaris-generaal van de binnenlandsche zaken der vereenigde

¹⁾ Bij artikel 1 van het décr. impérial van 22 Juni 1810 werd zij, van af 1 Aug. 1810, van toepassing verklaard in de departementen van de monden van den Rijn, van de monden van de Schelde en het arrondissement Breda; bij artikel 1 van het décr. imperial van 6 Januari 1811, van af 1 Maart 1811, in de zeven departementen van Holland.

Nederlanden aan die der verschillende departementen in het land, om in hunne gewesten te zorgen voor de getrouwe waarneming der zon- en feestdagen. Als een bewijs van den spoed, waarmede men hier en daar den wensch van den koning inwilligde, kan dienen dat de commissaris-generaal van het departement van den Boven-IJssel, baron van Heeckeren van Kell, reeds den 1^{en} Januari 1814 aan de ingezetenen aldaar eene proclamatie deed uitgaan, die in velerlei opzicht aan de oude plakaten herinnert. Daarin toch wordt verboden, onder kerktijd markt te houden, winkels te openen, koopmanschap te drijven, op straffe van vier daalders voor elke partij, die contracten aangegaan of winkels geopend heeft. Evenmin mag men onder kerktijd, voor anderen dan reizende lieden, gelagen zetten, op straffe van vier daalders voor de herbergiers en twee daalders voor de bezoekers. Den geheelen dag is uiterlijk handwerk op straffe van twee daalders verboden. Zelfs vinden wij in deze proclamatie de oude bepaling uit het geldersch plakkaat van 7 December 1618 terug, dat men op zon- en feestdagen wél het gemaaide en gebonden koren om de ongestadigheid van het weder mocht vervoeren „mits tot het bedrijven van deze en andere geen uitstel gedoogende bezigheden van de plaatselijke Regeering verlof wordt gevraagd”. En hoezeer zoowel de vorst als baron van Heeckeren er op uit waren in dezen de traditie van het voorgeslacht te volgen, blijkt duidelijk uit deze zinsnede in de proclamatie : „Het is op Zijne (nl. Willem's) uitdrukkelijke begeerte, dat wij in navolging der instellingen onzer godsdienstige voorgangers bij deze willen hebben voorzien tegen de ontheiliging van den dag des Heeren en van nu vooraan gelasten dat op alle zon- en feestdagen, bijzonder gedurende den tijd der godsdienstoefeningen, alle beroepen, bezigheid en openbare vermaken zullen stilstaan.” Het resultaat echter van de bemoeienis van de verschillende provincies, en ook van sommige steden, was in zooverre niet bevredigend, dat daardoor eene groote mate van ongelijkheid en ook van onregelmatigheid in de regeling van dit onderwerp in de hand werd gewerkt. Dit moest in de practijk tot allerlei moeilijkheden aanleiding geven. Ook dreigde daarbij het gevaar dat de provincies en gemeenten langzamerhand weder de oude souverainen en potentatjes zouden worden. Het centraal gezag kwam dan ook langzamerhand tot de slotsom, dat het verreweg de voorkeur verdiende zelf de hand aan den ploeg te slaan. En aan den vorst, die zich ook in godsdienstige zaken beschouwde als een vader, die voor het welzijn zijner kinderen moest zorgen, kon zulk eene regeling niet anders dan welgevallig zijn. Wij kunnen hieraan toevoegen, dat hij daarbij in de godsdienstige stemming van het volk in die dagen een krachtig bondgenoot vond.

Zijn eerste daad als zoodanig kwam België ten goede. Als gouverneur-generaal der mogendheden vaardigde hij voor dat land den 1^{en} October 1814 uit een : „Arrêté du Prince Souverain (Guillaume d'Orange-Nassau) concernant l'observance de

dimanches et des fêtes." ¹⁾). Daarin werd alle werk, zoowel in de steden, vlekken of dorpen, op straat, kaden, publieke plaatsen, als op het land, behalve in geval van noodzaak, op zondag en op door de kerk geheiligde feestdagen verboden. Men moest om te kunnen arbeiden een schriftelijk verlot hebben van den burgemeester, hetwelk dan terstond ter kennis van den pastoor moest gebracht worden. Verder was alle verkoop van groenten, gevogelte en andere levensmiddelen op straat en andere openbare plaatsen verboden. Ook mochten de kooplieden alsdan hun koopwaar niet uitstellen noch met open deuren verkoopen. De deuren der herbergen en andere gelegenheden, waar men drank verkocht, moesten, gedurende de godsdienstoefening van de parochie, waar zij zich bevonden, gesloten blijven. Aan de burgemeesters, commissarissen en agenten van politie was opgedragen alle geraas of tumult in de nabijheid dier godsdienstoefeningen te verhinderen. Geene publieke vermakelijkheden mochten gedurende deze plaats hebben.

Overtreding zou worden gestraft met eene geldboete van zes tot tien francs en zelfs met hechtenis, niet langer dan drie dagen van hen, die deze boete niet betalen kunnen. In geval van recidive werd de boete verdubbeld, werden de uitgestalde goederen geconfiskeerd, en de herbergen of andere publieke plaatsen, gedurende ééne maand, gesloten.

Naar aanleiding van de moeilijkheden, die de toepassing van dit besluit opleverde, verscheen er den 30^{en} November 1814 een nieuw, genoemd : „Arrêté du Prince Souverain (Guillaume d'Orange-Nassau) interprétatif de celui du 1er oct. 1814." ²⁾). Daarin werd ten eerste nader verklaard welke de dagen waren, die in het besluit van 1 October bedoeld waren met die „door de kerk geheiligd". Het antwoord luidde „die welke gehandhaafd waren door het concordaat". Voorts werd bepaald dat bekendmakingen, proclamaties, aanplakkingen enz. die in rechtszaken zondags moesten plaats hebben, voortaan, gelijk vroeger, op dien dag zouden geschieden ; ja zelfs, dat andere van dien aard in geval van nood op zon- en feestdagen mochten worden gedaan krachtens bevel van den president.

De bedoeling van deze besluiten was, in het belang van de goede zeden en de openbare orde, de oude plaatselijke reglementen, die in het algemeen in overeenstemming waren met de wetten van de andere christelijke staten, in den vorm van ééne gelijksoortige regeling te doen herleven. Uitdrukkelijk werd er bijgevoegd, dat de revolutionnaire beginselen, die, door de vereeniging van België

¹⁾ Journal officiel tome 3 no. XCIV p. 205 (Publ. Outre-Meuse par arrêté du 31 juillet 1815. De hollandsche vertaling in de Ned. Staatsc. van 11 October 1814 no. 238.

²⁾ Non inséré au Journal Officiel. Zie Bijv. St. 1815 2 p. Ook te vinden in de „Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés etc. Bruxelles 1837.

met Frankrijk, in België verspreid waren, ook in die mate tot verguizing der goddelijke en kerkelijke wetten hadden geleid, dat de waarneming van de zon- en feestdagen op eene in het oog loopende wijze verwaarloosd werd, en het dus dringend noodzakelijk was daartegenover krachtig de christelijke beginselen, ook op het gebied van de heiliging van genoemde dagen, naar voren te brengen. In zooverre beoogde Willem met deze wet aan de Belgen eene anti-revolutionnaire wet te geven.

Het ontwerp der nederlandsche zondagswet van 1 Maart 1815 was kennelijk naar het model der belgische van 1 October 1814 gemaakt. De verdeeling komt grootendeels overeen. In beide vindt men eerst het verbod van openbaren arbeid; daarna dat van openbaren verkoop en uitstalling van waren; vervolgens dat van openstellen van kroegen onder kerktijd. Dan volgt in de hollandsche wet eerst het verbod van het houden van publieke vermakelijkheden en daarna dat van het maken van gedruisch bij de kerk tijdens de godsdienstoefening, terwijl de belgische wet deze volgorde omkeert. Maar dan komen in beide de strafbepalingen, eerst bij eerste, daarna bij tweede overtreding. In hoofdzaak is de indeeling dus gelijk.

Maar ook zakelijk is er zeer groote overeenkomst. In beide wordt als uitzondering op het verbod van openbaren arbeid het geval van noodzakelijkheid opgegeven en aan de plaatselijke regeering het recht toegekend van beoordeeling, wanneer dit geval zich voordoet. In beide worden zonder uitzondering dezelfde zaken op zondag en feestdagen verboden. Dezelfde straffen komen in beide wetten voor. boete en hechtenis. Wij zien dus dat zij geheel denzelfden geest ademen.

Alleen is het ontwerp der nederlandsche wet meer uitgebreid en strenger dan de belgische. In onderscheiding van de belgische wet, die alleen bepaalde dat onder kerktijd de deuren van plaatsen, waar drank verkocht werd, moesten gesloten zijn, wil het ontwerp der nederlandsche wet bovendien, dat daarin geene ingezetenen, behalve reizende personen, onder kerktijd worden toegelaten. Verbiedt de belgische wet de publieke vermakelijkheden alleen onder kerktijd, het ontwerp-nederlandsche verbiedt ze den geheelen zondag. Alleen mogen de plaatselijke besturen ze, buiten kerktijd, in Nederland toelaten gedurende de gewone jaarmarkten. De straffen zijn hier veel zwaarder dan in de belgische wet. Is de boete hierin bij de eerste overtreding zes tot tien francs, in het ontwerp der nederlandsche bedraagt zij zes tot vijf en twintig gulden; is de hechtenis dáár hoogstens drie dagen, hier te lande kan de rechter tot tien dagen gaan. Waar het ontwerp der nederlandsche wet met name onder kerktijd spelen, als kolven, balslaan en dergelijke verbiedt, iets wat de belgische niet doet, herinnert het aan de oude plakaten, evenals dit geschiedt door zijne gunstige bepaling voor reizende personen. Ook geeft het, in onderscheiding van de belgische

wet, verschillende openbare vermakelijkheden aan, als schouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen. Uit een en ander blijkt duidelijk, dat het ontwerp der zondagswet voor Nederland uitgebreider en strenger was. Hierbij was ongetwijfeld rekening gehouden met het karakter onzer natie tegenover dat onzer zuidelijke naburen. Uitdrukkelijk wordt dan ook in de considerans onzer zondagswet gezegd, dat zij bedoelt, om *op het voetspoor onzer godsdienstige voorvaderen*, de plichtmatige viering van den dag des Heeren en andere dagen, den openbaren Christelijken Godsdienst toegewijd, door eenparige en voor de geheele uitgestrektheid der Vereenigde Nederlanden algemeen werkende maatregelen te verzekeren. En die considerans was juist. Want de dingen, die in het ontwerp onzer zondagswet verboden werden, vormden ook den hoofdinhoud van de vroegere plakkat en ordonnanties. En gelijk deze laatste maakte ook het ontwerp onzer zondagswet eene regeling voor zon- en feestdagen tegelijk. Zakelijk trad dus de wetgever van 1815 ongetwijfeld in het voetspoor onzer godsdienstige voorvaderen. Daar hier met feestdagen alleen de in de protestantsche kerk erkende feestdagen zijn bedoeld, draagt de wet in zooverre een beslist protestantsch karakter.

De Raad van State om advies door den koning bij missive van 14 November 1814 no. 37 gevraagd, oordeelde het ontwerp over 't algemeen te streng. Vandaar gaf zij verschillende verzachtende bepalingen in overweging. In artikel 3 wenschte hij de bepaling dat niemand, behalve reizigers, onder kerktijd in een herberg mocht worden toegelaten, te zien weggelaten. „De verschillende levenswijze” — zóó betoogt hij — „in de onderscheidene plaatsen maakt zulk een verbod moeyelyk en men mag over het algemeen als een leer der ondervinding aannemen, dat de uitvoering van al te strenge maatregelen groote zwarigheden heeft”. Hij stelde daarom eene redactie voor, meer in overeenstemming met die der belgische wet, die later met eene bijvoeging door de regeering werd overgenomen. Zij luidde: „dat gedurende den tijd voor de openbare godsdienst-oefening bestemd de deuren der herbergen en andere plaatsen alwaar drank verkogt wordt, zullen gesloten zijn en dat ook gedurende dien-zelfden tijd, geenerhande spelen, hetzij kolven, balslaan of dergelijke mogen plaats hebben”. Later werden achter „drank verkogt wordt” nog de woorden gevoegd: „voor zoo verre dezelve binnen den besloten kring der gebouwen liggende zijn”. Dit was natuurlijk een nieuwe, sterke verzwakking van het artikel.

Voor al echter keurde de Raad van State de zware straffen af. Men liep daardoor gevaar de huisgezinnen der minvermogende burgers, al te dikwijls om een geringe misdaad van dezen, te doen lijden, of wèl die misdaad wordt met medelijden door de Plaatselijke Besturen door de vingers gezien, de delinquenten worden vrijgesproken en de wet wordt alzoo illusoir gemaakt. Hij stelde daarom voor alleen de maxima der boeten en der hechtenis in de wet te

noemen, zoodat de rechter de vrijere hand had bij het toekennen van de strafmaat. Daarom gaf hij deze redactie in overweging : „dat de overtredingen tegen de bepalingen van dit Besluit naar gelang van Personen en omstandigheden zullen gestraff worden met een boete van niet hoger dan Vijf en Twintig Guldens of met een gevangenis van niet langer dan Tien dagen voor de overtreders, die buiten staat mogten zijn die boete te betalen”. Later werd het artikel nog verzwakt door de verandering van „Tien dagen” in „Drie dagen”.

Op 5 Februari 1815 werd het, in den geest van den Raad van State, gewijzigd ontwerp aan de staten-generaal, toen bestaande uit ééne kamer, aangeboden. De koninklijke boodschap, die het ontwerp inleidde, legde den nadruk op de groote verscheidenheid en gedeeltelijke ondoelmatigheid der tot nu toe door de provincies en gemeenten gemaakte verordeningen, die zouden worden weggenomen door het daarstellen van eenparige en voor de geheele uitgestrektheid der vereenigde Nederlanden algemeen werkende verordeningen. In aansluiting daaraan bepaalde het ontwerp dan ook, dat door deze algemeene verordeningen alle daarmede niet overeenkomstige provinciale of plaatselijke reglementen of inrichtingen zouden gehouden worden voor vervallen. Het gouvernement achtte zich verplicht te voorzien in eene zaak van zoo groot belang en die van zooveel invloed op den volksgeest zijn kan. En het beriep zich daarbij op het voorbeeld van naburige regeeringen, die dergelijke bepalingen hadden gemaakt overeenkomende met de omstandigheden, zeden en denkwijzen hunner volkeren.

Het ontwerp, door de staten-generaal in handen gesteld van hunne gedeputeerden tot de binnenlandsche zaken, vond bij dezen een zeer gunstig onthaal. Den 22^{en} Februari 1815 brachten zij dit advies uit „UEdel Mogende Gedeputeerden, gevoelende de verplichting om de instandhouding en eerbiediging van de openbare Christelijke godsdienst te handhaven en de voorvaderlijke voorschriften wederom tot stand te brengen, en tevens tot bereiking van dat oogmerk eenparig en algemeen werkende verordeningen noodzakelijk oordeelende, vinden de bepalingen in het voorzegd ontwerp van wet geschikt om dat heilzame doel te bevorderen en de verscheidenheden, die er in de nu bestaande verordeningen plaats hebben, weg te nemen. En het is om deze redenen, dat wij UEdel Mogenden adviseren den Souvereinen Vorst dank te betuigen voor deszelfs ijver in het bevorderen van 's lands belangen en zich met het voorstel te vereenigen”. De staten-generaal deden dit en deelden den 1^{en} Maart 1815, bij missive van hunnen voorzitter, aan den souvereinen vorst mede, dat zij zich gaarne met Zijne voordracht vereenigden.

Echter zouden, voordat de wet in het Staatsblad verscheen, nog enkele verzachtingen, van groote beteekenis, worden opgenomen. Reeds vermeldden wij er ééne in artikel 3, namelijk de inlassching der woorden . „voor zooverre dezelve binnen den besloten kring der

gebouwen liggende zijn" achter „alwaar drank verkogt wordt", en eene verandering in artikel 6 van „tien dagen" in „drie dagen". Maar bovendien werden door den koning nog, nadat de staten-generaal hunne goedkeuring hadden verleend, in de artikelen 2 en 4 belangrijke wijzigingen gebracht. In artikel 2 werd de clause „met uitzondering van geringe eetwaren" opgenomen, zoodat thans, zelfs in afwijking van de belgische wet, de verkoop daarvan door de zondagswet uitdrukkelijk, onder en buiten kerktijd, is toegelaten. Ook in artikel 4 kwam eene gewichtige verandering. Konden volgens het ontwerp de plaatselijke besturen na kerktijd publieke gemakkelijkheden *alleen gedurende de gewone Jaarmarkten* toelaten, thans werd deze beperking weggelaten, zoodat de plaatselijke besturen in dezen na het volkomen eindigen van alle godsdienst-oefeningen geheel en al vrij zijn.

Tengevolge van een en ander is de nederlandsche zondagswet, die in ontwerp scherper was dan die, welke door Willem I in 1814 aan België werd gegeven, thans eene verzwakte editie van deze geworden.

Voor een juist overzicht en passende vergelijking geven wij ze hier naast elkander.

Arrêté du Prince Souverain (Guillaume d'Orange-Nassau) concernant l'observance des dimanches et des fêtes

1 octobre 1814.

Sur le rapport de notre Commissaire Général de la Justice. Considérant que par un effet des principes révolutionnaires que la réunion de la Belgique avec la France y a propagés et au mépris des lois divines, ecclésiastiques et civiles, on y¹ néglige l'observance des dimanches et fêtes d'une manière frappante, Considérant qu'il importe au rétablissement de la morale et de l'ordre public, que les anciens réglemens locaux, en général en harmonie à ce point avec les lois des autres États de la Chrétienté, soient rigoureusement suivis,

Et voulant établir à cet égard, des règles uniformes pour toute la Belgique, nous avons décrété et décrétons ce qui suit;

1 Il est strictement défendu de se livrer à aucun travail dans les

Wet van 1 Maart 1815 (Stblid no. 21) houdende voorschriften ter viering der dagen aan den openbaren Christelijken Godsdienst toegewijd

Alzoo Wij in overweging genomen hebben de noodzakelijkheid om, op het voetspoor onzer godsdienstige voorvaderen, die daarop steeds den hoogsten prijs stelden, de pligtmatische viering van den dag des Heeren en andere dagen den openbaren christelijken godsdienst toegewijd, door eenparige en voor de geheele uitgestrektheid der Vereenigde Nederlanden algemeen werkende maatregelen te verzekeren,

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal dezer landen, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze;

1 Dat op zondagen en op zoodanige godsdienstige feestdagen,

villes, bourgs ou villages, rues, quais, places publiques, soit dans les champs, les jours de dimanche et de fêtes consacrées par l'Eglise, sauf dans des cas de nécessité absolue ; à quel effet il faudra être muni d'une permission par écrit du maire, laquelle sera immédiatement portée à la connaissance du curé de la paroisse.

2. Toutes ventes de légumes, volailles et autres denrées quelconques, sont prohibées dans les rues et autres lieux publics.

3. Il est défendu aux marchands d'étaler leur marchandises ou de vendre à porte ouverte.

4. Les portes des cabarets et autres lieux dans lesquels l'on débite des boissons seront fermées pendant la durée des temps consacrés à l'office divin de la paroisse où les dits cabarets se trouvent situés.

6. Aucun divertissement public ne pourra avoir lieu pendant la durée des offices de paroisse, comme il est dit Art. 4, et la police prendra des mesures pour qu'il ne s'y passe rien de contraire au respect dû à la Sainteté des jours consacrés au culte divin.

5. Les maires, commissaires et agents de police veilleront à empêcher toute espèce de bruit ou de tumulte dans les maisons voisines des lieux où se célèbrent les offices

als door de kerkgenootschappen van den christelijken godsdienst dezer landen algemeen erkend en gevierd worden, niet alleen geene beroepsbezigheden zullen mogen verrigt worden, welke den godsdienst zouden kunnen storen, maar dat in het algemeen geene openbare arbeid zal mogen plaats hebben, dan in geval van noodzakelijkheid, als wanneer de plaatselijke regeering daartoe schriftelijke toestemming zal geven.

2. Dat op deze dagen, met uitzondering van geringe eetwaren, geen koopwaren hoegenaamd op markten, straten of openbare plaatsen, zullen mogen worden uitgesteld of verkocht, en dat kooplieden en winkeliers hunne waren niet zullen mogen uitstellen noch met opene deuren verkoopen.

3. Dat gedurende den tijd voor de openbare godsdienstoefening bestemd, de deuren der herbergen en andere plaatsen, alwaar drank verkocht wordt, voor zooverre dezelfde binnen den besloten kring der gebouwen liggende zijn, zullen gesloten zijn, en dat ook gedurende dien zelfden tijd, geenerhande spelen, hetzij kolven, balslaan of dergelijke mogen plaats hebben.

4. Dat geene openbare vermaken, zooals schouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen, op de zondagen of algemeene feestdagen zullen gedoogd worden ; zullende het aan de plaatselijke besturen worden vrijgelaten hieromtrent eene uitzondering toe te staan, mits niet dan na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen.

5. Dat de plaatselijke policie zorg zal dragen, ten einde alle hinderlijke bewegingen en gerucht in de nabijheid der gebouwen tot de openbare eeredienst bestemd en in het alge-

divins, ainsi que dans les environs, pendant la durée des dites offices.

7. Les contraventions aux dispositions du présent arrêté seront punies, selon les circonstances, d'une amende depuis 6 frs. jusqu'à 10 frs, inclusivement, et même d'un emprisonnement, pour ceux qui ne pourront payer la dite amende, qui ne pourra cependant excéder 3 jours.

8. En cas de récidive, l'amende sera doublée, les objets exposés ou étalés seront confisqués et les cabarets ou autres lieux publics fermés pendant un mois.

9. Notre commissaire général de a justice est chargé de l'exécution du présent arrêté qui sera inséré au Journal officiel, et publié par les maires, pour que personne ne puisse prétendre cause d'ignorance.

meen alles wat dezelve zoude kunnen hinderlijk zijn, voor te komen of te doen ophouden.

6. Dat de overtredingen tegen de bepalingen van dit besluit naar gelang van personen en omstandigheden, zullen gestraft worden met eene boete van niet hooger dan vijfen -twintig guldens, of met eene gevangenis van niet langer dan drie dagen voor de overtreders die buiten staat mogten zijn deze boete te betalen ¹⁾).

7. Dat bij eene tweede overtreding de boete of straf zal verdubbeld worden, en wijders alle de te koop gelegde of uitgestalde goederen verbeurd verklaard, en de herbergen of andere publieke plaatsen voor ééne maand gesloten ²⁾).

En dat door deze algemeene verordeningen alle daarmede niet overeenkomstige provinciale of plaatselijke reglementen en inrigtingen zullen worden gehouden voor vervallen.

Lasten en bevelen dat deze in het Staatsblad zal worden geïnsereerd en dat een genoegzaam aantal exemplaren gedrukt en aan de Staten in de onderscheidene provinciën of landschappen, in gevolge art. 86 der grondwet, ter uitvoering zal worden gezonden, met last om dezelve alomme te doen publiceeren en affigieren, en van de predikstoelen der onderscheidene christelijke kerkgenootschappen te doen aflezen.

¹⁾ In art. 6 wordt, krachtens art. 11 der invoeringswet, „gevangenis” vervangen door „hechtenis”.

²⁾ In art. 7, wordt, krachtens art. 11 der invoeringswet „bij eene tweede overtreding” vervangen door „wanneer tijdens het plegen van de overtreding nog geen vijf jaren zijn verlopen sedert de veroordeeling van den schuldige wegens gelijke overtreding onherroepelijk is geworden”.

Lasten en bevelen voorts dat
Onze ministeriële departementen
en andere autoriteiten, justiciëren
en officieren, wien zulks aangaat,
aan de nauwkeurige uitvoering
de hand zullen houden, zonder
eenige conniventie of dissimulatie.

Gegeven in 's-Gravenhage, den
1sten Maart des jaars 1815, het
Tweede van Onze Regering

(get.) Willem.

Ter ordonnantie van Zijne
Koninklijke Hoogheid,

(get.) A. R. Falck.

Deze wet, hoewel in hare toepassing steeds meer eene bespottung, bleef desniettemin tot op heden van kracht. In de eerste helft der eeuw werd er zoo goed als niet over geklaagd, maar van lieverlede kwam er verzet.

In de staten-generaal kwam dit sinds 1859 herhaaldelijk tot uiting. Men keurde het af, dat eenerzijds de vervolgingen, op grond van overtreding, vermeederen en anderzijds de rechters duidelijk toonen het met deze wet niet eens te zijn, door bespottelijk-lage boeten, zelfs van tien cents, op te leggen. Er werd dan ook op intrekking of herziening aangedrongen. Vooral Mr. G. M. van der Linden, afgevaardigde voor Almelo, kwam hierop herhaalde malen terug. Verder ging Mr. A. Hoyneck van Papendrecht, afgevaardigde voor Rotterdam, die de zondagswet in strijd achtte met den geest der latere staatsregeling, waarbij vrijheid van godsdienst in ruime mate is verleend. Met den heer van der Linden drong hij op intrekking aan. Noch bij minister Boot noch bij minister Goddefroi vonden deze afgevaardigden echter gehoor. De eerste oordeelde handhaving dier wet, met matiging en toepassing met verstand en beleid, een voorzichtig en gewenscht toegeven aan den geest van den tijd, en derhalve voor de regeering in dezen het beste standpunt. En de laatste was van meening, dat ongetwijfeld de zondagswet in beginsel niet was in den geest der grondwet, omdat opwekking tot godsdienstzin niet behoorde te liggen in de bedoeling of liever in de handeling van het staatsbestuur, maar kwam desniettemin, bij de discussie op 3 December 1862, tot de slotsom, dat de tijd nog niet rijp was voor intrekking, omdat de gevoelens over het beginsel eener zondagswetgeving nog te zeer uiteenliepen.

Nadat op 26 November 1864 de heer van der Linden weder zijn wensch tot herziening of intrekking der zondagswet had geuit, werd in 1869 door de heeren Jhr. Mr. J. A. Sandberg, afgevaardigde van Zwolle, en Mr. D. van Eck, afgevaardigde van Middelburg, op for-

schen toon op intrekking aangedrongen¹⁾). Laatstgenoemde herinnerde er aan, dat ook de natie zich met de zaak ging inlaten, en het Nut van 't Algemeen eene commissie had benoemd, die in haar rapport over de zondagswet deze een hinderpaal op den weg van de ontwikkeling der zedelijkheid had genoemd, op grond waarvan de jaarvergadering het hoofdbestuur had gemachtigd maatregelen voor te stellen, die tot algeheele omwerking dier wet konden leiden. De heer van Eck zeide, dat zijn groote grief tegen de zondagswet deze was, dat zij een eenzijdig begrip huldigt, en het recht van anderen miskent. De burgerij mocht niet tot een rustdag worden gedwongen. Anti-revolutionnaire leden, zooals Mr. P. H. Saaymans Vader, afgevaardigde van Goes, en O. Baron van Wassenaar van Catwyck, afgevaardigde van Leiden, legden er daarentegen den nadruk op, dat het hier een nationaal beginsel gold, dat het volk wenschte gerespecteerd te zien, namelijk de heiliging van den dag des Heeren, al ontkenden zij niet, dat de wet op sommige punten kon worden verbeterd. Mr. A. F. X. Luyben, katholiek afgevaardigde van Breda, pleitte eveneens voor de zondagswet en wilde onder anderen den openbaren arbeid blijven verboden zien. Minister van Lilaar ver-

¹⁾ In den regel spreekt men in de wetten en koninklijke besluiten van „zon- en algemeen erkende Christelijke feestdagen”, doch het volgend overzicht toont dat er toch verscheidenheid van uitdrukking bestaat. *a.* de algemeene wet van 26 Augustus 1822 Stbld no. 38 heeft in de Artt. 8 „zondagen en wettige feestdagen” en in de artt. 193 en 235 „zon- en feestdagen”; *b.* de gemeentewet van 21 Juni 1851 Stbld no. 85. Art. 149 „zon- en algemeene erkende Christelijke feestdagen”; *c.* de wet op de personeele belasting van 16 April 1896 Stbld no. 72 Art. 70 a 4 „zondagen en algemeen erkende Christelijke feestdagen”; *d.* de kieswet van 7 September 1896 Stbld no. 154 „zon- of algemeen erkende Christelijke feestdagen”; *e.* de wet op de kamers van arbeid van 2 Mei 1897 Stbld no. 141 „zon- of algemeen erkende Christelijke feestdagen”; *f.* de ongevallenwet van 2 Januari 1901 Stbld no. 1 artt. 20, 21 2e lid en 24 1ste lid „zon- of algemeen erkende Christelijke feestdagen”; *g.* de gezondheidswet 21 Juni 1901 Stbld no. 157 art. 4 „zon- en algemeen erkende Christelijke feestdagen”; *h.* de beroepswet van 8 December 1902 Stbld no. 208 art. 75 „een zondag of een erkenden Christelijken feestdag”; *i.* de mijnwet van 27 April 1904 Stbld no. 73 art. 9 sub b. „wekelijkschen rustdag en op dagen, die daarmede zijn gelijkgesteld”; *j.* de pandhuiswet van 8 November 1910 Stbld 321 art. 5 „zon- en algemeen erkende christelijke feestdagen”.

In de verschillende koninklijke besluiten vindt men ook in den regel de uitdrukking „zon- en algemeen erkende Christelijke feestdagen” en „zon- of algemeen erkende Christelijke feestdagen” gebruikt. Bovendien vindt men *a.* in het K. B. van 31 Augustus 1886 Stbld no. 159 (tot uitvoering van artikel 22 v. h. Wetboek van Strafrecht.) artt. 92 en 103 „zon- en erkende godsdienstige feestdagen”; *b.* in het K.B. van 21 Juni 1887 Stbld no. 105 (leerplan gymnasia enz.) art. 1, 3e lid „zon- en feestdagen”; *c.* in het K. B. van 5 April 1893 Stbld no. 58 (regl. v. d. cadettenschool) artt. 32, 39 „zon- en feestdagen”, hetzelfde in het K.B. van 7 februari 1910 Stbld no. 45 (regl. v. d. hoofdcursus) art. 24 „zon- en feestdagen”.

klaarde, dat intrekking of wijziging een ernstig punt van overweging uitmaakte, en dat verschillende van hare bepalingen naar andere wetten konden overgebracht. Zóó zou eene bepaling op den algemeenen rustdag kunnen overgebracht worden in eene wet, die den arbeid in de fabrieken regelde; eene bepaling tegen stoornis der openbare godsdienstoefening zou in het wetboek voor strafrecht kunnen worden ondergebracht. Maar het bleef ook nu weder bij dergelijke vage toezeggingen.

In de naastvolgende jaren werd er weinig over de zondagswet gesproken. Mr. J. Messchert van Vollenhoven, afgevaardigde van Utrecht, dringt er in 1873 bij minister de Vries op aan, overeenkomstig de behoeften van den tijd aan viering van den zondag, dit streven van regeeringswege te bevorderen en Mr. L. E. Lenting, afgevaardigde van Zutphen, verzoekt den minister van Lynden van Sandenburg, op 2 December 1875, den gemeentebesturen gematigdheid aan te bevelen, vooral bij de toepassing van artikel 1. Maar vrucht leverden deze vragen al evenmin op. Eerst onder minister Modderman scheen er verandering te zullen komen. Deze toch sprak zich zeer scherp over de zondagswet uit. Zij maakt een ongeoorloofde inbreuk op de vrijheid en is niet uitvoerbaar. Zij verbiedt wat in een vrij land niet mag verboden worden, en streeft haar doel voorbij, waar zij niet tot rust en orde, maar tot viering wil dwingen. Toch kunnen niet al de bepalingen van deze wet, volgens Modderman, vervallen. De wetgever moet zorgen, dat de viering van den zondag en de christelijke feestdagen voor allen mogelijk zij, door b.v. voor rechtshandelingen met fatale termijnen, die op zondag zouden eindigen, die termijnen te verlengen tot den volgenden dag, en in het algemeen door zooveel mogelijk er tegen te waken dat iemand verplicht wordt alsdan handelingen te verrichten, die zonder nadeel uitstel kunnen lijden. Op de mogelijke tegenwerping, dat tegen een en ander reeds wordt gewaakt in het wetboek voor Burgerlijke Rechtsvordering, en in andere wetboeken, antwoordt Modderman dat dit niet voldoende is geschied. Een algemeen voorschrift in eene bijzondere wet zou bovendien de duidelijkheid en de consequentie meer bevorderen dan tal van bepalingen in de algemeene wetboeken. Bij de vaststelling eener nieuwe zondagswet zou dan tevens kunnen worden overwogen of voorschriften tot verzekering van orde en rust in de nabijheid der kerkgebouwen in de wet moeten worden opgenomen, dan wél aan de plaatselijke overheid moeten worden overgelaten. In één woord: minister Modderman achtte afschaffing van *de* zondagswet eisch des tijds, maar invoering van *eene* zondagswet gewenscht.

Tot daden is het echter bij dezen minister, wat betreft de zondagswet, niet gekomen, hoewel ook het anti-revolutionnaire kameelid J. H. Donner, op 29 November 1881 er op aandrong, dat de afgeleefde zondagswet van 1815 door een nieuwe zou worden vervangen, en Jhr. Mr. W. F. de Savornin Lohman, afgevaardigde van Goes,

op 8 December 1882 den minister van justitie verzocht zijne ambtgenooten te overreden om al dengenen, die van overheidswege werken, althans één enkelen rustdag te gunnen, zoo niet één in de week, dan althans één in de veertien dagen, daar de regeering als groot-werkgeefster dient vóór te gaan. Eerst de opvolger van minister Modderman, minister Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave, nam eindelijk deze gewichtige zaak ter hand.

Reeds bij de behandeling van zijne eerste begrooting op 4 December 1883, toen de oude kampioenen van Eck en van der Linden zich weder in het strijdperk hadden begeven, verklaarde deze minister, dat wanneer de wet van 1815 zou worden ingetrokken, hij zich vooraf verplicht zou rekenen een nieuw ontwerp in te dienen, omdat men de zondagsrust niet kon missen. Voorbereidselen voor die indiening werden in 1885 getroffen, toen in de maand April door den minister aan de commissarissen des konings in de verschillende provincies eene circulaire werd verzonden, met verzoek om inlichtingen aangaande de werking van de bestaande zondagswet, ter verkrijging van eene betere wet. Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland, anti-revolutionnair kamerlid voor Tiel, sprak op 4 December 1885 de hoop uit, dat het ontwerp spoedig zou verschijnen en verbond daaraan het op den voorgrond brengen van verschillende desiderata. Zóó wenschte hij, dat van de gelegenheid gebruik zou worden gemaakt om bepalingen, als die in de schutterijwet ten aanzien van de oefeningen op zondag, te doen verdwijnen. Zóó verlangde hij, dat artikel 107 van het Burgerlijk Wetboek, dat de huwelijksafkondigingen op twee volgende zondagen voor de deur van het huis der gemeente voorschrijft, zou worden gewijzigd, wat nu mogelijk was, omdat op het standpunt van den wetgever het huwelijk geen godsdienstig karakter meer droeg. Zóó wilde hij dat, waar de wet handelingen bond aan een zeer korten termijn van enkele dagen, de wetgever voortaan onder „dagen” „werkdagen” zou verstaan. Minister du Tour verklaarde dat een ontwerp reeds zou zijn ingediend, indien hij niet op groote bezwaren was gestuit. De voor een groot deel gegronde aanmerkingen op de bestaande zondagswet door de commissarissen des konings, waren aan een nader onderzoek, door het vragen van nieuwe inlichtingen, onderworpen. In de eerste kamer verklaarde de minister, op een opmerking van Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude, dat bij de invoering van het nieuwe strafwetboek de vraag ter sprake zou komen in hoeverre de wet van 1815 behoorde in stand te blijven, maar dat er, afgescheiden daarvan toch ook een speciale wet zou komen.

Zulk een ontwerp nu werd door den minister van justitie Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave, bij koninklijke boodschap van 23 October 1886 aan de tweede kamer der staten-generaal, houdende bepalingen ter bevordering van zondagsrust, ter overweging aangeboden. Nadat het in de zitting 1886—1887 onafgedaan was gebleven, werd het 22 September 1887 opnieuw aangeboden, doch

nooit tot wet verheven ; zelfs werd het niet eens in de afdeelingen onderzocht. Deze ééne poging mislukte ; nog immer geldt dientengevolge de wet van 1815.

Minister du Tour plaatste zich op het standpunt, dat de wetgever, waar het de zondagsrust geldt, een tweeledige taak heeft, één tegenover de kerkgenootschappen en één tegenover den mensch. Voor eerstgenoemde moet hij de voorwaarden scheppen, waaronder de ongestoorde uitoefening van hunne eerediensten kan plaats hebben. En wanneer laatstgenoemde, ten gevolge van oeconomische en maatschappelijke toestanden, door machtigeren dan hij, gedwongen wordt zijne godsdienstige neigingen en zijne lichamelijke behoeften op te offeren aan zijn onmiddellijk materieel belang, moet de staat tusschenbeide treden om dien maatschappelijk zwakkere te beschermen en zijne natuurlijke rechten te doen eerbiedigen.

Onder die natuurlijke rechten staat de gelegenheid tot het genieten van rust na volbrachten arbeid op den voorgrond. Een dag rust per week is noodig tot het herwinnen van verloren kracht. Dat de staat daartoe den zondag kiest, ligt in den aard der zaak. Die keuze is gegrond op eene eeuwen her bij de overgrootte meerderheid der bevolking bestaande gewoonte en is tevens bevorderlijk aan de waarneming der godsdienstige plichten, door de overgrootte meerderheid, die den zondag ook tot kerkelijken rustdag heeft aangenomen. Bevordering van algemeene zondagsrust moet dus, naast het voorkomen van hinder aan de uitoefening van den eeredienst, het doel eener zondagswet zijn. De verzekering van de plichtmatige viering van zon- en bepaalde feestdagen, zooals de wet van 1815 wilde, kan en mag daarentegen van den wetgever niet worden verlangd. Hij dient slechts de mogelijkheid te openen dat zij door ieder kunnen worden gevierd. Of men ze vieren wil, dit gaat den wetgever niet aan. De rust is doel, niet de viering, gelijk bij de wet van 1815. Het religieuze motief, dat hierin heerschte, trad in het ontwerp du Tour naar achteren voor het sociale. Maar daarmee was dan ook tevens de weg vrijgelaten voor het verrichten van werkzaamheden, die de societas op zondag niet scheen te kunnen ontberen of die de algemeene zondagsrust niet in den weg stonden.

Duidelijk blijkt dit uit de artikelen.

Op zondag mag geen arbeid in dienst of tegen loon buiten gebouwen en afgesloten plaatsen worden verricht, maar wél die, waardoor de rust der ingezetenen niet wordt gestoord, zooals arbeid binnen gebouwen en afgesloten plaatsen, mits die niet van den openbaren weg zichtbaar of hoorbaar is. En arbeid buiten gebouwen en afgesloten plaatsen wordt dan nog alleen verboden, als hij verricht wordt „in of voor eenig bedrijf of beroep”. „Immers” — zoo redeneert de minister — „arbeid buiten een beroep of bedrijf geschiedt òf in een ambt of bediening, òf als uitspanning, zoodat van bescherming tegenover een werkgever in deze geen sprake kan zijn, terwijl deze werkzaamheden in den regel binnen gebouwen

plaats hebben en niet hinderlijk zijn voor de zondagsrust van anderen." Bovendien moet, zal de arbeid verboden zijn, deze dan nog verricht worden „in dienst of tegen loon van anderen”, omdat, waar het hoofddoel is een rustdag te verzekeren aan hem, die dezen niet kan bedingen, het onnoodig is ook arbeid, buiten dienst en zonder loon verricht, te verbieden. Voorts geldt het verbod in het geheel niet: 1. arbeid waartoe men wettelijk op zondag verplicht is; 2. huishoudelijke en staldiensten; 3. het verrichten van boodschappen; 4. het bezorgen van levensmiddelen; 5. werkzaamheden in of voor het bedrijf van logement-, sociëteit-, koffiehuis-, wijnhuis-, bierhuis-, opentafelhouder en restaurateur; 6. het vervoer van goederen te water of met openbare middelen van vervoer en werkzaamheden verricht tot personenvervoer en vervoer van reisbenoodigheden; 7. werkzaamheden verricht tot ziekenverpleging; 8. het bereiden en toedienen van baden; 9. het verzorgen van dieren; 10. werkzaamheden met de godsdienstoefening in verband staande. En eindelijk kan voor arbeid in of voor eenigen tak van openbaren dienst geheele of gedeeltelijke vrijstelling worden verleend van het verbod van zondagsarbeid, terwijl ook nog door den burgemeester voor eene bepaalde gemeente dergelijke vrijstelling voor anderen arbeid dan dien in openbaren dienst kan worden gegeven. Behalve dit verbod van openbaren arbeid, met zijne talrijke uitzonderingen, treft men nu in het ontwerp-du Tour een viertal verboden aan. *Ten eerste* dat van het houden van openbare verkooping, verhuringen of aanbestedingen. *Ten tweede* dat van het uitstellen, te koop aanbieden of verkoopen, op den openbaren weg of elders buiten gebouwen, van koopwaren, uitgezonderd eet- en drinkwaren. *Ten derde* dat van het houden van openbare vermakelijkheden of het deelnemen aan geraasmakende spelen vóór acht uur 's avonds of bij het vroeger eindigen van de laatste openbare godsdienstoefening vóór het eindigen daarvan. Dit verbod geldt echter niet, zoo een en ander op een afstand van ten minste twee honderd meter van de plaats der godsdienstoefening gebeurt. *En ten vierde* dat van het toedienen of leveren vóór twaalf uur 's middags van sterken drank, bij hoeveelheden van minder dan twee liter, in voor het publiek toegankelijke localiteiten. Al deze bepalingen vinden haar motief in „het hinderlijke voor de zondagsrust”. Bij eerste overtreding kan alleen boete en wél tot een maximum van vijf en twintig gulden worden opgelegd; bij recidive hechtenis van ten hoogste zes dagen.

Hieruit zien wij dat niet alleen in dit ontwerp, in onderscheiding van de wet van 1815, het maatschappelijk belang van de zondagsrust alle bepalingen beheerschte, maar het ook veel meer op den zondag toeliet dan genoemde wet had gedaan. Formeel wordt deze gevolgd. Ook in het ontwerp vinden wij: *a* verbod van openbaren arbeid; *b* verbod van verkoop van waren; *c* verbod van het houden van publieke vermakelijkheden en van geraasmakende spelen; *d* verbod van tappen, en vervolgens als straffen boete en hechtenis, maar

materieel is elk artikel aanmerkelijk verzwakt. Aan de „heden-daagsche begrippen en toestanden” is een zeer groote concessie gedaan. En op de christelijke feestdagen wordt alles volgens het ontwerp vrijgelaten. Het is in den strikten zin een ontwerp ter bevordering van zondagsrust.

Toch viel het plan van minister du Tour toe te juichen om aan den onhoudbaren toestand, waarin wij met de verouderde zondagswet van 1815 verkeeren, een einde te maken. Want deze wet plaatst ons voor de zonderlingste en meest afkeurenswaardige feiten, die zich op wetgevend gebied kunnen voordoen.

Allereerst geldt zij niet voor het geheele rijk. Er zijn in Limburg verschillende gemeenten, die op 12 Mei 1815 bij het koninkrijk der Nederlanden zijn gevoegd waarop, krachtens besluit van 31 Juli 1815, de belgische wet van 1 October 1814 van toepassing werd verklaard. Bovendien zijn er andere, die bij Nederland, ten gevolge van tractaten, na 12 Mei 1815 zijn gevoegd en op welke noch de nederlandsche noch de belgische wet van toepassing zijn. Reeds om deze ongelijke rechtsbedeeling in eenzelfde rijk zou wijziging noodig zijn.

In de tweede plaats is zij, hoewel door duizenden overtreden zonder dat de staat of de rechter ingrijpt, een sta-in-den-weg voor gemeentebesturen om ter zake van zondagsrust ingrijpende maatregelen te nemen. De slotbepaling van de zondagswet, dat door hare algemeene verordeningen alle daarmede niet overeenkomstige provinciale of plaatselijke reglementen en inrichtingen zullen worden gehouden voor vervallen, duidt den wensch van den koning aan om deze rijkswet geheel in de plaats te doen treden van provinciale of gemeentelijke verordeningen. Ook de considerans van de wet van 1815 spreekt dezen nog beslister uit, waar zij door „eenparige en voor de geheele uitgestrektheid der Vereenigde Nederlanden algemeen werkende maatregelen” de viering van den zondag wil verzekeren. De rijkswetgever heeft dus deze materie zelf willen regelen en dit gedaan om ongelijkheid in de regeling te voorkomen. Daarbij komt dat artikel 150 van de gemeentewet uitdrukkelijk zegt, dat de plaatselijke verordeningen niet treden in hetgeen van algemeen Rijks- of provinciaal belang is, en dat onder die verordeningen alle voorschriften en beschikkingen van den raad en van burgemeester en wethouders worden verstaan. Zoowel de Rijkswet op den zondag als de gemeentewet schijnen dus inmenging der gemeenten op dit punt te verbieden. Verschillende koninklijke besluiten hebben dan ook vóór en na gemeentelijke verordeningen vernietigd.

Wij zouden dus de slotsom kunnen trekken, dat gemeenteverordeningen, die de bedoeling hebben de zondagsrust te verzekeren, niet toelaatbaar zijn, omdat zij treden op een gebied, dat het centraal gezag voor zich heeft gereserveerd.

Dit standpunt geeft ongetwijfeld een houvast, hoewel het droevige gevolg daarvan is, dat de bevordering van zondagsrust van overheidswege op het doode punt is gekomen. Immers het Rijk laat zich er

evenmin als de rechterlijke macht mede in of de zondagswet door duizenden wordt overtreden — en middelerwijl zijn de gemeenten tot stilzitten veroordeeld, omdat het rijk eenmaal de regeling dezer materie aan zich hield.

Maar nu doet zich het allerzonderlingst verschijnsel voor, dat, terwijl bij verschillende koninklijke besluiten gemeenteverordeningen werden vernietigd, op grond dat zij de zondagswet uitbreidden, de hooge raad herhaalde malen heeft beslist, dat tegen aanvulling dier wet door de gemeenten geen bezwaar bestaat. Op tweeërlei manier kan dit volgens hen zelfs geschieden. De gemeenten mogen onderwerpen te dier zake regelen, die in de zondagswet niet geregeld zijn en ten tweede mogen zij uitbreiding geven aan bestaande bepalingen. Ons hoogste rechtscollege kent derhalve een betrekkelijk grooten invloed aan de gemeenten, ondanks de bestaande Rijkswet, toe, terwijl de regeering zelf zich telkens daartegen heeft gekant. Dientengevolge aarzelen tal van gemeentebesturen, niet wetende wat hun anders te wachten staat. En deze onzekerheid heeft natuurlijk ten gevolge, dat bijna geen overheidspersoon zich meer waagt aan het kruidje-roer-mij-niet van de handhaving of uitbreiding van de bestaande zondagswet. Zoo zijn wij met deze wet in een impasse geraakt, waardoor zij een hinderpaal in plaats van een spoorslag tot bevordering van de zondagsrust werd.

Maar deze waarheid treedt nog in een te schriller licht, wanneer wij *ten derde* nagaan, dat zich met de zondagswet de ongerijmdheid, bijna zeiden wij, het hoogst ergerlijk verschijnsel, heeft voorgedaan, dat de regeering het uitvoerend gezag de toepassing van hare eigene Rijkswet verbiedt. Althans geschiedde dit in 1897.

De burgemeester van Haarlem Jhr. Mr. J. W. G. Boreel van Hoogelanden had den 17^{en} Maart van dat jaar de volgende publicatie afgekondigd: „De burgemeester van Haarlem, gezien de wet van 1 Maart 1815 (Stbl. no. 21) houdende voorschriften ter viering der dagen aan den openbaren Christelijken Godsdienst toegewijd; overwegende, dat op Zondagen en algemeen erkende Christelijke feestdagen zijn verboden beroepsbezigheden, welke den godsdienst zouden kunnen storen; en dat in het algemeen geen openbare arbeid zal mogen plaats hebben zonder de vereischte toestemming; overwegende, dat met uitzondering van geringe eetwaren, geene koopwaren hoegenaamd op markten, straten of openbare plaatsen zullen mogen worden uitgesteld of verkocht en dat kooplieden of winkeliers hunne waren niet zullen mogen uitstellen, noch met open deuren verkoopen; overwegende, dat gedurende den tijd voor de openbare godsdiensttoefening bestemd, de deuren der herbergen en andere plaatsen, waar drank verkocht wordt, zullen moeten gesloten zijn enz.; overwegende, dat openbare gemakkelikheden enz. zonder de uitzondering door het bevoegd gezag toe te staan, niet zullen gedoogd worden; overwegende, dat de naleving dezer wettelijke bepalingen in vele opzichten te wen-

schen overlaat ; maakt bekend : dat de plaatselijke politie in last heeft de handhaving der wet bevorderlijk te zijn ; en dat bij eene tweede overtreding de boete of straf zal verdubbeld worden en wijders alle te koop gelegde of uitgestalde goederen verbeurd verklaard zullen worden enz. de Burgemeester voornoemd, Boreel. Haarlem, den 17^{en} Maart 1897."

Oppervlakkig zouden wij zeggen dat een dergelijke proclamatie, op grond van de bestaande zondagswet, niets dan de natuurlijkheid zelve was. In officieele kringen dacht men daarover echter anders. Allereerst besloot de gemeenteraad van Haarlem, in zijne vergadering van 7 April, met 23 tegen 3 stemmen, de ministers van binnenlandsche zaken en van justitie, de heeren Mr. S. van Houten en Mr. W. van der Kaay, te verzoeken al zulke maatregelen te willen nemen als strekken kunnen, om eene gelijkmatige toepassing der zondagswet te verzekeren, en te voorkomen, dat hetgeen in de eene gemeente openlijk wordt toegelaten, in eene andere ten strengste wordt tegengegaan. Tevens vroeg de raad met dezelfde meerderheid van stemmen den burgemeester, in het belang der burgerij met verdere maatregelen ter uitvoering der zondagswet, voor zoover die uitvoering aan hem mocht zijn opgedragen, te wachten, totdat het antwoord op het adres aan genoemde ministers zou zijn ingekomen. Aan dit verzoek was de burgemeester, die wèl de overtredingen had laten constateeren doch nog niet had laten verbaliseeren, bereid te voldoen.

In de raadsvergadering nu van 19 Mei daaropvolgende kwam van de ministers van Houten en van der Kaay het antwoord op het zoo even genoemde adres in. Dit luidde aldus : „De Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Justitie, beschikkende op het aan hen gericht verzoek van den raad der gemeente Haarlem, om maatregelen te nemen, ten einde eene gelijkmatige toepassing der zondagswet te verzekeren, geven aan adressant te kennen, dat bij de Regeering niet het voornemen bestaat, in de tot dusverre gevolgde wijze van uitvoering der zondagswet verandering te brengen”.

Bleek reeds uit het gebeurde in Haarlem's gemeenteraad van onwil bij dit college om den burgemeester te steunen, al deed het dit in de meest diplomatieke en wellevende vormen, hetzelfde moet van het schrijven der beide boven genoemde ministers gezegd worden. De slimme vraag van den raad werd even slim beantwoord. Maar de kern van de kwestie werd duidelijk zichtbaar. De regeering wilde geen hand uitsteken om de uitvoering van eene Rijkswet, die onophoudelijk werd overtreden, te verzekeren. Zij liet haren ambtenaar, die in dezen de wet wilde handhaven, maar daarbij op allerlei tegenstand stuitte, aan zijn lot over. Neen, nog erger. De burgemeester deelde in den raad mede, dat de regeering hem had uitgenoodigd zich verder te onthouden van uitvoering der zondagswet en voegde er aan toe : „Waar de Regeering zoo duidelijk haar gevoelen heeft uitgesproken, past het den ambtenaar zich te onderwerpen. De ver-

antwoordelijkheid blijft voor rekening der Regeering". Wij hebben gegronde reden om aan te nemen, dat de heer Boreel zich zeer bescheiden uitdrukte, toen hij zeide dat de regeering hem had „uitgenoodigd" zich verder te onthouden van uitvoering der zondagswet. Krasser taal is toen van die zijde gebezigd. Doch hoe dit zij, is het niet ergerlijk, ja bijkans ongelooflijk dat eene regeering een ambtenaar zoo goed als verbiedt eene Rijkswet uit te voeren? Als wij niet aan het illegale op dit gebied gewoon geraakt waren, zou deze vraag eenstemmig bevestigend worden beantwoord.

Ten vierde doet zich het merkwaardig verschil voor, dat, terwijl de regeering de zondagswet vrijwel als een doode letter laat voortbestaan, bij wet en koninklijke besluiten steeds meer bepalingen, ter verzekering van de zondagsrust, worden getroffen. Zonder zich af te vragen of deze vereenigbaar zijn met de zondagswet; zonder deze eerst door eene latere wet voor het geheel of gedeeltelijk hare kracht te doen verliezen, worden onophoudelijk maatregelen in het belang der zondagsrust door het Rijk genomen. Het is daartoe uit sociaal oogpunt verplicht. Sinds de wet van 1815 werd gegeven, is naast de godsdienstige behoefte aan zondagsheiliging luide de maatschappelijke behoefte aan zondagsrust gaan spreken. Geen regeering kan of mag daarvoor de oogen sluiten. Maar hare daden te dezen opzichte, hoe voortreffelijk ook, dragen, juist omdat de oude zondagswet hoe langer hoe meer een doode letter werd, een hoogst eenzijdig karakter. Aan de eene zijde wordt aan meerdere personen, in loondienst bij anderen, steeds grooter zondagsrust verleend, en daartegenover wordt door niet-naleving der zondagswet aan andere categorieën die rust onthouden. Partieele regeling moge verschillenden groepen van menschen ten goede komen, de zoogenaamde algemeene rust van den zondag wordt er weinig door in de hand gewerkt, veeleer het tegendeel. Want juist alles wat de zondagswet verbood, als openbare arbeid, verkoop op openbare plaatsen, het ontsluiten van plaatsen, waar drank wordt verkocht, het organiseren van allerlei spelen, het houden van publieke vermakelikheden, neemt dientengevolge gestadig toe. En het middel om nu ook hieraan paal en perk te stellen, zoodat niet de rust van sommigen het werk van anderen verzwaart, en de zondag niet zijn karakter van algemeenen rustdag inboet, liet de regeering, sinds de poging van minister du Tour, aan hare hand ontglippen, totdat minister Ch. Ruys de Beerenbrouck den 1en Mei 1920 met een nieuwe zondagswet kwam.

In de toelichting wordt gezegd, dat het vraagstuk eene godsdienstige en een sociale zijde heeft; heiliging van den sabbat, naast erkenning van de noodzaak om uit hygienische en ethische overwegingen, na zes dagen arbeid, aan den mensch een rustdag te verzekeren. De minister zegt dat de sociale beteekenis van de zondagsrust in den laatsten tijd door den wetgever volkomen is erkend en bestaande leemten bij den verderen afbouw onzer sociale wetgeving ongetwijfeld

zullen aangevuld worden. Daarom bepaalt hij zich tot de godsdienstige zijde van het vraagstuk, vooral nu de wet van 1 Maart 1815 geheel verouderd is. Het standpunt, dat de minister hierbij inneemt, is dat de overheid bij het inrichten en regelen van den publieken dienst zelf het goede voorbeeld geeft en voorts maatregelen neemt, welke voorkomen, dat de wijding van den zondag buiten bepaalde noodzaak worde verstoord; welke de mogelijkheid van vervulling van godsdienstplichten in den ruimsten zin bevorderen en die eindelijk tegengaan, dat aan de uitspanning van sommigen de rust van anderen wordt opgeofferd. Het ligt echter voor de hand dat de overheid in dezen, wil zij hare bevoegdheid niet overschrijden, hare taak moet beperken tot den openbaren dienst en het openbare erf.

Aan dit alles wordt toegevoegd, dat de behoefte aan een doeltreffende regeling, juist door den zoogenaamden vrijen socialen zondag, veel nijpender is geworden. Immers dientengevolge zal het aantal dergenen, aan wie op dien dag vrijstelling van arbeid wordt gewaarborgd, belangrijk toenemen en onder dezen zullen uit den aard velen zijn, die aan den zondag eene bestemming geven, welke anderen in het gareel brengt.

In artikel 1 wordt vooropgesteld dat de wet den zondag erkent als algemeenen christelijken rustdag. Vervolgens wordt gezegd dat de overheid alleen in geval van volstreekte noodzakelijkheid op zondag burgerlijken of militairen dienst doet verrichten; geen verplichting oplegt om op dien dag medewerking te verleenen aan vrijwillige oefeningen in den wapenhandel, en de zondagsdienst op zoodanige wijze wordt geregeld dat zooveel mogelijk gelegenheid worde geboden de openbare godsdienstoefeningen bij te wonen of de godsdienstplichten te vervullen. Bij de openbare middelen van vervoer wordt de dienst op zondag zooveel mogelijk beperkt, en de zondagsdienst op zoodanige wijze geregeld, dat aan het bedienend personeel zooveel mogelijk gelegenheid wordt geboden de openbare godsdienstoefeningen bij te wonen of de godsdienstplichten te vervullen. Het begrip „openbare middelen van vervoer” wordt aldus opgevat, dat daaronder worden verstaan alle voer-, vaar- en vliegtuigen, die geregeld personen of goederen vervoeren op aanmelding of aangifte.

Na deze bepalingen voor de overheid volgen andere voor de burgerij. Het is verboden op zondag in de nabijheid van kerken of andere gebouwen, voor den openbaren eeredienst bestemd, gedurende de godsdienstoefening geraas te veroorzaken, waardoor de godsdienstoefening kan worden gehinderd. Dit verbod is niet van toepassing, voor zooveel dit geraas onvermijdelijk veroorzaakt wordt door bestuurders of geleiders van middelen van vervoer.

Optochten op den openbaren weg worden, onverminderd de bepaling van artikel 170, 2e lid ¹⁾ van de grondwet, op zondag verboden. Alleen kan de gemeenteraad bij verordening voor de uren na

¹⁾ Thans bij de grondwet van 1922, art. 171 2e lid.

den middag op dit verbod uitzonderingen toestaan. Ook is het verboden op zondag, voor zoover dit niet in gevolge eene andere wettelijke regeling is toegestaan, in eenig beroep of bedrijf arbeid, tenzij deze dringend vereischt is, op den openbaren weg hoorbaar of op dien weg of van den openbaren weg zichtbaar te verrichten. De gemeenteraad kan, met inachtneming van het bepaalde in andere wetten, bij verordening op dit verbod uitzonderingen toestaan. Eveneens is het verboden op zondag luidkeels te venten, of door geraas de aandacht op koopwaar te vestigen, terwijl het venten zelf op zondag in de uren vóór den middag is verboden, tenzij ter plaatse door den gemeenteraad aan te wijzen. Verder is het verboden op zondag markt te houden, daaraan deel te nemen of daarvoor gelegenheid te verschaffen ; op dien dag openbare zitting of bijeenkomst voor aanbidding, veiling of gunning te houden, daaraan deel te nemen of daarvoor gelegenheid te verschaffen ; op dien dag beurs van handel, nijverheid of arbeid te houden, daaraan deel te nemen of daarvoor gelegenheid te verschaffen. Echter kan de gemeenteraad bij verordening met betrekking tot de uren vóór negen uur voormiddag uitzonderingen op deze verbodsbepalingen toestaan, uitsluitend met het oog op aan bederf onderhevige waren, en ditzelfde doen in zake beurzen of markten, uitsluitend of in hoofdzaak ten behoeve van personen, die tot een kerkgenootschap behooren, dat den wekelijkschen rustdag op den sabbath of op den zevenden dag viert. Eindelijk is het verboden op zondag in den voormiddag eenige openbare vermakelijkheid te houden, daaraan deel te nemen of daarvoor gelegenheid te verschaffen. Onder openbare vermakelijkheden begrijpt deze wet mede alle tentoonstellingen, vertooningen, opvoeringen, uitvoeringen, wedstrijden en spelen, waartoe, al dan niet tegen betaling, toeschouwers worden toegelaten. Spelen in de open lucht, die niet het karakter dragen van wedstrijd, waarvoor de deelnemers geen betaling ontvangen, noch van de toeschouwers betaling wordt gevorderd, zijn geene openbare vermakelijkheden in den zin der wet. Voor de eerst genoemde vermakelijkheden, bij algemeenen maatregel van bestuur aan te wijzen, kan de gemeenteraad echter op het verbod uitzonderingen toestaan. Daartegenover kan hij bij verordening voor de uren *na* den middag voor met name aan te wijzen openbare vermakelijkheden een verbod treffen. De strafbepalingen bestaan in hechtenis of geldboete.

Ook dit ontwerp, dat tot veel critiek aanleiding gaf, is geen wet geworden. Het werd tijdens het ministerie-Ruys niet aan de orde gesteld en het intermezzo-kabinet-de Geer heeft uitdrukkelijk verklaard het niet te zullen verdedigen.

Intusschen zijn van Rijkswege van lieverlede tal van partieele regelingen, in zake zondagsrust, uit sociale beweegredenen getroffen ; zij zijn de volgende :

a. Bepalingen omtrent den zondag in artikel 14 van het *Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering* ; in artikel 18a, van de *Jagtwet*, en in

de artikelen 154, 179 en 228 van het *Wetboek van Koophandel*. In het eerstgenoemde artikel 14 wordt gezegd dat geenerlei exploit op zondag zal mogen gedaan worden, ten ware uit kracht van de vergunning van den kantonrechter of voorzitter van het collegie. Indien de laatste dag van den termijn, binnen welken het exploit geschieden kan, op eenen zondag invalt, zal het des anderen daags kunnen gedaan worden. Hier wordt dus met den zondag ter dege rekening gehouden. Datzelfde geschiedt ook in de Jagtwet, die uitdrukkelijk zegt dat er op zondag niet mag worden gejaagd. Maar vooral levert het Wetboek van Koophandel hiervan de bewijzen. Oorspronkelijk sprak het Wetboek van Koophandel evenals het Wetboek van Burgerlijke rechtsvordering en de Jagtwet alleen van den zondag. Indien de betaaldag — zeide artikel 154 — van eenen op tijd getrokken wisselbrief invalt op eenen zondag, is deze des anderen daags betaalbaar. Verder zeide artikel 179, dat, bij gebreke van betaling op den vervalldag, de houder, zonder aanzien of de wisselbrief al dan niet geaccepteerd zij, verplicht is dezen op den volgenden dag te laten protesteeren, doch dat, indien die dag op een zondag valt, het protest op den volgenden dag moet geschieden. En eindelijk zeide artikel 228, dat, indien de laatste dag van eenigen termijn, waaromtrent in den titel van orderbriefjes of promessen aan order, van assignaties en van kassiers- en ander papier aan toonder, eenige bepaling voorkomt, op een zondag invalt, de verplichting en verantwoordelijkheid blijven voortduren tot en met den volgenden dag. Bij de wijzigingswet echter van 27 April 1904 (Stbl. n°. 83) werden in deze artikelen achter „zondag” de woorden ingelascht „of op eenen daarmede gelijkgestelden dag”, terwijl tevens werd aangegeven, welke dagen met den zondag werden gelijkgesteld ¹⁾. Deze zijn: de nieuwjaarsdag, de christelijke tweede paasch- en pinksterdagen, de beide kerstdagen, de hemelvaartsdag en de verjaardag des konings. Hier werd dus als iets nieuws in de wetgeving ook de verjaardag van den koning met den zondag gelijkgesteld.

b. De artikelen 14, 22, 35, 45, 49, 55 en 60 van de *arbeidswet*. Een jeugdig persoon (d.i. iemand van 14—18 jaar) mag op zondag geen werk verrichten in fabrieken of werkplaatsen, in winkels, kantoren, apotheken, koffiehuisen of hotels. Buiten deze is het als regel ook verboden, doch kan een algemeene maatregel in bepaalde gevallen uitzonderingen toelaten. Een vrouw mag in fabrieken of werkplaatsen op zondag geen arbeid verrichten met uitzondering van den bij algemeenen maatregel van bestuur toegestane arbeid in boter- en kaasfabrieken ²⁾.

¹⁾ In verband hiermede werden in de genoemde artikelen ook enkele andere wijzigingen gebracht.

²⁾ Wet van den 1sten November 1919, Stbl. 624 (gewijzigd bij de wetten van 20 Mei 1922, Stbl. 364 en van 21 November 1924, Stbl. 515 en 516), houdende bepalingen tot beperking van den arbeidsduur in het algemeen en tot het tegengaan van gevaarlijken arbeid.

Die arbeid bestaat in de boterfabrieken in: *a* het karnen; *b* het wasschen der boter; *c* het zouten der boter; *d* het kneden der boter; *e* het reinigen van voorwerpen, die bij deze verschillende arbeid op den dag, waarop deze werd verricht, zijn gebruikt. In de kaasfabrieken bestaat hij in: *a* het doorvoeren en doorhalen der melk in den kaasbak; *b* het in den kop zetten en daarin keeren der kaas; *c* het doeken en ronden der kaas; *d* het uitspoelen der doeken; *e* het reinigen der voorwerpen, welke bij dezen verschillende arbeid op den dag, waarop deze werd verricht, zijn gebruikt. Maar ook deze precies omschreven arbeid mag nog slechts onder deze voorwaarden op zondag door vrouwen verricht worden: ten eerste, dat de arbeid behoort tot de bezigheden, welke de vrouw geregeld, zij het ook niet dagelijks, in of voor de onderneming verricht, en ten andere, dat zij wegens ziekte of andere verhindering invalt voor een andere vrouw, die den arbeid geregeld doet.

Ook de man mag in fabrieken en werkplaatsen op zondag geen arbeid verrichten, behoudens in de gevallen bij algemeenen maatregel van bestuur bepaald. Indien in eene onderneming een bedrijf wordt uitgeoefend, waarin op bepaalde tijden van het jaar eene opeenhooping van werk pleegt voor te komen, of indien in eene onderneming zich bijzondere omstandigheden voordoen, kan het districts-hoofd, of in beroep de minister, schriftelijk en voorwaardelijk of onvoorwaardelijk vergunnen, dat mannen in die onderneming arbeid verrichten in afwijking van den regel, dat de man op zondag geen arbeid in fabrieken of werkplaatsen mag verrichten.

Het spreekt als vanzelf — en het zij ten overvloede nog vermeld — dat voor personen als de joden, die niet op zondag den wekelijkschen rustdag vieren, in plaats daarvan het etmaal geldt dat door hun kerkgenootschap als wekelijksche rustdag is aangenomen. Zij moeten echter dan daartoe hun verlangen te kennen geven. In zooverre is er onderscheid tusschen de christenen en hen, dat voor eerstgenoemden, althans voor jeugdige personen en vrouwen, het *verbod* van zondagsarbeid onvoorwaardelijk geldt, terwijl de joden *vrij* zijn om op hun sabbath te werken of niet. Maar daartegenover staat dat een werkgever een joodschen man op sabbath *vrij moet* geven, als hij dit vraagt en hij dit aan een christenman niet behoef te doen. Ten slotte geldt ook, ten aanzien der jeugdige personen en vrouwen, die tot den joodschen godsdienst behooren, de bepaling dat de patroon hen op hun sabbath geen arbeid mag doen verrichten *buiten* de fabriek of werkplaats.

c. Artikel 9 van de *Mijnwet*¹⁾. Dit artikel zegt uitdrukkelijk dat

¹⁾ Mijnwet van 1903 (Stbld no. 73 van 1904) houdende nadere bepalingen betreffende de mijnontginning, met wijziging der wet van 20 April 1810 (Bulletin des Lois no. 285).

bij algemeenen maatregel van bestuur voorschriften worden gegeven „omtrent den arbeid op den wekelijkschen rustdag en op dagen, die daarmede zijn gelijkgesteld”. In het besluit van 22 September 1906 tot vaststelling van dien maatregel ¹⁾ komen onder de afdeeling „Arbeid” enkele belangrijke bepalingen op de genoemde dagen voor. Als regel mag op zondag en op een algemeen erkenden christelijken feestdag geen arbeid worden verricht noch in de ondergrondsche werken worden verbleven. Daarbij dient echter in aanmerking te worden genomen, dat dit verbod voor de nachtploeg eerst om zes uur in den morgen van den zondag of dien feestdag begint van toepassing te zijn. Maar hebben de mannen van deze ploeg tot zes uur gewerkt, dan moet voor hen daarop een rusttijd van minstens dertig achtereenvolgende uren volgen. Alleen kan de hoofdgenieur van de mijnen in bepaalde gevallen vergunning verleenen dien rusttijd tot vier en twintig achtereenvolgende uren in te korten.

Op den regel van het absoluut verbod van arbeid op genoemde dagen is echter eene uitzondering, doch alleen voor personen boven zestien jaren, voor drieërlei soort van arbeid toegelaten. Ten eerste voor het inwerkinghouden van pompen, ventilatie-middelen en centrales voor kracht en licht, alsmede voor andere werkzaamheden, voor zoover deze met het oog op den geregelde gang van het bedrijf noodzakelijk zijn. Ten tweede voor bewaking van de bovengrondsche werken. En ten derde voor noodzakelijke herstellingen, voor zoover deze werkzaamheden, hetzij op werkdagen uit hoofde van het daarmede onvermijdelijk verbonden stopzetten van het bedrijf niet kunnen worden verricht, hetzij uit hoofde van gevaar, niet langer kunnen worden uitgesteld.

Maar om het nadeel van die uitzondering voor de betrokken personen zooveel mogelijk te temperen, wordt tevens bepaald, dat zij, die op een bepaalden zondag of algemeen erkenden christelijken feestdag dien arbeid verrichtten, dit den daarop volgenden zondag of feestdag niet mogen doen noch ook in de ondergrondsche werken mogen verblijven. Slechts is op dezen regel deze uitzondering toegelaten, dat voor machinisten en andere door den hoofdgenieur der mijnen te bepalen categorieën van arbeiders door dezen vergunning kan worden verleend, gedurende twee opeenvolgende zon- of feestdagen den zooeven genoemden arbeid te verrichten, doch op voorwaarde, dat zij den daarop volgenden zon- of feestdag noch arbeid verrichten noch in de ondergrondsche werken verblijven.

Van al deze bepalingen kan worden afgeweken, wanneer dit om de veiligheid van personen of voor het behoud van de mijn of

¹⁾ Besluit van den 22sten September 1906 tot vaststelling van een algemeenen maatregel van bestuur, als bedoeld in artikel 9, eerste lid, van de wet van 1903 (Stbld no. 73 van 1904).

een aanmerkelijk deel daarvan noodzakelijk is en de afwijking niet door het nemen van andere maatregelen kan worden voorkomen. Van elke afwijking moet onverwijld schriftelijk kennis worden gegeven aan den hoofdingenieur der mijnen.

d. Artikel 10 der *Stuwadoorswet* ¹⁾. Daarin wordt als regel gesteld, dat de gezagvoerder van een zeeschip of degeen, die hem vervangt, moet zorgen dat door personen, behoorende tot de bemanning van het schip, ten behoeve van het laden of lossen daarvan op zondag geen stuwadoorsarbeid wordt verricht. Onder den zondag wordt dan de tijd verstaan, die verloopt van middernacht tusschen zaterdag en zondag tot maandagmorgen zes uur.

Dezelfde verplichting rust op de hoofden of bestuurders eener onderneming ten aanzien van het verrichten van stuwadoorsarbeid. Van dezen regel voor gezagvoerders en ondernemingshoofden kan slechts bij uitdrukkelijke vergunning worden afgeweken, te verleenen door den minister van landbouw, nijverheid en handel *voor een bepaalden termijn*, één jaar niet te boven gaande, voor alle of voor sommige werkzaamheden aan bepaald aangewezen zeeschepen of voor bepaalde werkzaamheden aan de zeeschepen, die voor het verrichten van die werkzaamheden van eene bepaalde inrichting gebruik maken. Voor elk bijzonder geval wordt vergunning tot afwijking van den gestelden regel verleend door het districtshoofd, dat ter plaatse bevoegd is of een anderen, door den minister aangewezen ambtenaar. Zij mag echter alleen worden gegeven, wanneer, naar het oordeel van dat hoofd of dien ambtenaar, eene dringende reden van buitengewonen aard den arbeid op zondag noodzakelijk maakt. Wanneer stuwadoorsarbeid op zondag geschiedt, zonder dat daartoe vergunning is verleend of zonder dat de aan eene vergunning verbonden voorwaarden in acht worden genomen, heeft het zoeven genoemde districtshoofd of de aangewezen ambtenaar het recht te bevelen dat die arbeid op zondag onverwijld geheel of ten deele wordt gestaakt.

Velen in de staten-generaal was deze regeling nog te slap. Zij hadden bij algemeenen maatregel van bestuur een verhoogd loon willen vastgesteld zien, dat voor stuwadoorsarbeid, op zondag door havenarbeiders verricht, aan hen zou verschuldigd zijn. Dat verhoogde loon zou uit den aard der zaak verschillend kunnen worden gesteld, naarmate de arbeid al dan niet geschiedde aan zeeschepen, die in geregelden dienst op eene bepaalde haven hier te lande varen. Maar de meerderheid, vertrouwend dat het artikel, zooals het luidde, een sterk middel tot bestrijding van den zondagsarbeid bevatte, wees de bepaling omtrent het verhoogd zondagsloon af.

¹⁾ Wet van den 16den October 1914, Stbld no. 486, houdende bepalingen in het belang van de personen, werkzaam bij het laden en lossen van zeeschepen.

e. Artikel 8 der *steenhouwerswet*. In dit artikel is bepaald, dat een arbeider op zondag geen steenhouwersarbeid mag verrichten. Echter kan het districtshoofd der arbeidsinspectie in bijzondere omstandigheden aan een werkgever voor ten hoogste 30 dagen in een kalenderjaar voorwaardelijk vrijstelling geven van genoemde bepaling.

f. *Spoorweg-reglement*. In artikel 92 van het besluit van 28 Februari 1922 tot nadere wijziging van het algemeen Reglement Dienst en van het algemeen Reglement Dienst Locaalspoorwegen worden de volgende bepalingen op de zondagsrust vermeld.

Het personeel, benevens — voor zoover hunne diensttijden door henzelve worden geregeld, — de controleurs, de opzichters, de ambtenaren met technisch toezicht belast en de adjuncten van al deze personen en de alleen met het houden van toezicht belaste chefs en adjunct-chefs van groote stations en hoofden van locomotiefdepots, genieten elke week op standplaats een onafgebroken rusttijd van ten minste 30 uren, waarvan òf in een tijdvak van 2 achtereenvolgende weken één — van 30 uren voor hen, die werkzaam zijn op stations of halten, of belast met de bewaking van den weg, en van 36 uren voor de overigen — moet omvatten den tijd tusschen zondag 2 uur voormiddag en maandag 4 uur voormiddag ; òf in een tijdvak van 3 achtereenvolgende weken één — van 30 uren voor hen, die werkzaam zijn op stations of halten, of belast met de bewaking van den weg en van 36 voor de overigen — moet omvatten den tijd tusschen zondag 2 uur voormiddag en maandag 4 uur voormiddag. Wanneer in een tijdsverloop van 3 maanden niet om den anderen zondag een rusttijd, als bovenbedoeld, vallende op zondag is genoten, moet een extra-rusttijd van ten minste 30 uren worden toegekend. Volgen eenige hier bedoelde rusttijden elkander op, dan behoeft de duur van den tweeden rusttijd van de volgende rusttijden niet meer dan 24 uren te bedragen.

Evenals in de arbeidswet wordt ook hier voor beambten en bedienden, behoorende tot een kerkgenootschap, dat den wekelijk-schen rustdag niet op zondag viert, de zondag als rustdag vervangen door den dag, die door hun kerkgenootschap als weke-lijksche rustdag is aangegeven, wanneer zij aan bestuurders van den spoorwegdienst hun verlangden daartoe hebben kenbaar gemaakt. Dezelfde bepalingen gelden voor het personeel op de locaalspoorwegen. Voor het personeel van tramwegen (uitgezonderd de gemeentelijke) zijn de bepalingen op den zondagsdienst veel ongunstiger ¹⁾. Aan deze beambten moeten ten minste 52 rustdagen gegeven worden, indien ten minste 12 op een zondag vallen, of 56 rustdagen, indien minder dan 12 op een zondag vallen ; in dit geval

¹⁾ Art. 76 van het Tramwegreglement, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 24 Februari 1920 (Stblid no. 85), het laatst gewijzigd bij Koninklijk besluit van 28 April 1926 (Stblid no. 88).

moeten ten minste 8 rustdagen op een zondag vallen. Een rustdag wordt geacht op zondag te vallen, indien ten minste 22 uren binnen het etmaal van zoodanigen dag vallen. De duur van elk dier dienstvrije tijden moet, indien zij niet onafgebroken op elkander volgen, ten minste 30 uur bedragen; volgen eenige dienstvrije tijden elkander op, dan behoeft de duur van den tweeden rustdag en van de volgende rustdagen niet meer dan 24 uur te bedragen. Ook hier geldt dezelfde bepaling als bij de spoorwegen voor hen, die behooren tot een kerkgenootschap, dat den wekelijkschen rustdag niet op zondag viert, namelijk dat daarvoor op hun verlangen de dag in de plaats kan treden, die door hun kerkgenootschap als wekelijksche rustdag is aangenomen.

Eene belangrijke wijziging heeft ten aanzien van het vervoer van goederen op zon- en feestdagen in 1894 plaats gevonden. Toen werd de verplichting daartoe bij koninklijk besluit opgeheven ¹⁾. Dien-tengevolge vinden wij nu in het algemeen reglement voor het vervoer op de spoorwegen ²⁾ in artikel 81 de bepaling, dat, tenzij voor bijzondere gevallen door den minister van waterstaat anders wordt bepaald, goederen door de ondernemers der spoorwegdiensten op zondagen alsmede op 1 Januari, 2^{den} paaschdag, hemelvaartsdag, 2^{den} pinksterdag, 1sten en 2^{den} kerstdag, niet behoeven te worden aangenomen, afgehaald, vervoerd, afgeleverd of besteld. Die dagen worden ook niet medegerekend bij de berekening van de termijnen, binnen welke de goederen door de ondernemers behooren te worden afgehaald, afgeleverd of besteld; door de afzenders behooren te zijn geladen, of door de geadresseerden behooren te zijn gelost en weggehaald, en evenmin bij de berekening van de schadevergoeding, wegens overschrijding van den leveringstijd, en van wagenhuur, lig- en magazijn-geld.

Ten gevolge van deze bepaling loopen op zondag zoo goed als geen goederentreinen meer, en van zaterdag- op zondagnacht of van zondag- op maandagnacht slechts die welke met het oog op een regelmatig verkeer noodzakelijk zijn.

Tevens is sinds een tiental jaren op eenigszins beteekenende schaal een aanvang gemaakt met het opheffen van reizigerstreinen op zondag, voor zoover zij met het oog op verkeers- en postbelangen zonder vele bezwaren kunnen worden gemist. Vooral tijdens de winterdiensten vindt deze maatregel toepassing.

g. Postdienst.

1. *Postkantoren.* Terwijl op werkdagen de postkantoren tusschen acht uur 's morgens en acht uur 's avonds, naar gelang van de

¹⁾ Besluit van 9 Januari 1894, Stbld no. 4.

²⁾ Algemeen reglement voor het vervoer op de spoorwegen, vastgesteld bij K. B. van 4 Januari 1901, Stbld no. 20; het laatst gewijzigd bij Koninklijk besluit van 2 Februari 1927, Stbld no. 24.

belangrijkheid en de uitgebreidheid der werkzaamheden aldaar, gedurende acht tot twaalf uur, voor het publiek zijn opengesteld, zijn zij op zondag gedurende ten minste één en ten hoogste twee uren, en nimmer na twee uur 's middags geopend. In dien tijd bestaat er alleen gelegenheid tot het aanschaffen van postwaarden, het afhalen van aangeteekende stukken, het verzenden en innen van telegrafische postwissels en het verzenden van expresse-stukken.

De grootere enkelvoudige postkantoren zijn op zondag slechts gedurende één uur opengesteld.

De wijkkantoren in de steden zijn zondags gesloten. De hulppostkantoren zijn op werkdagen naar gelang van het verkeer, gedurende vijf tot zeven uur per dag voor het publiek geopend. De enkelvoudige hulppostkantoren zijn des zondags gesloten. Sommige met den telegraafdienst vereenigde hulppostkantoren zijn des zondags geopend van 8 tot 9 uur v.m.

De dienst is dan tot dezelfde onderdeelen beperkt als bij de hoofdkantoren. In het algemeen is op de hulppostkantoren zondags niet meer dan één aankomende en één vertrekkende post te behandelen. Vallen deze niet binnen het openstellingsuur, dan wordt de dienst van den kantoorhouder met 15 à 30 minuten verlengd.

Op plaatsen, waar des zondags geen bestelling plaats vindt, wordt gedurende een daarvoor aangewezen tijdvak gelegenheid gegeven tot kosteloze afhaling van correspondentie.

2. *Bestellingen.* Te Amsterdam, 's-Gravenhage, Groningen, Rotterdam, Utrecht en Scheveningen worden op werkdagen vier, op zondagen één bestelling uitgevoerd; in de overige plaatsen, waar postkantoren gevestigd zijn, wordt op werkdagen drie maal besteld en is de bestelling op zondagen opgeheven. Bestelling van expresse-stukken geschiedt direct na aankomst van iederen post. In de bestelling op zondag worden opgenomen:

a. brieven, briefkaarten, dienststukken (met uitzondering van gedrukte dienststukken), kennisgevingen van overlijden, indien deze stukken op de voorzijde van een zondagsetiket zijn voorzien;

b. nieuwsbladen, welke ten minste op drie dagen per week verschijnen;

c. kennisgevingen van aankomst van aangeteekende stukken;

d. uit het buitenland ontvangen brieven en briefkaarten, tenzij, blijkens een aan de adreszijde van het stuk op in het oog vallende wijze aangebrachte aanduiding, bestelling op zondag niet wordt gewenscht.

Op zondag vindt geen bestelling van postpakketten plaats.

3. *Lichting der bijbrievenbussen.* Tegen vier tot zeven lichten der bijbrievenbussen op werkdagen in de groote plaatsen, worden de brievenbussen des zondags niet meer dan eenmaal gelicht. Op vele kleinere plaatsen worden de bijbrievenbussen op zondag niet gelicht.

4. *Verzendingen.* Het aantal verzendingen is op zondag, vooral in den namiddag en des avonds, zeer beperkt. In de grootere plaatsen moet echter gedurende een gedeelte van den zondag, ook buiten de uren van openstelling een, zij het ook klein, gedeelte van het personeel ten kantore aanwezig zijn om de te verzenden en de aankomende posten te behandelen, ten einde te groote opeenhooping te vermijden. Om een indruk te geven van de beperking der verzendingen op zondag, zij hier vermeld dat te Amsterdam het aantal brievenmalen, die op zondag worden verzonden, ruim 150 bedraagt tegen ongeveer 600 op werkdagen. En van die 150 wordt verreweg het grootste gedeelte 's morgens vóór negen uur verzonden. Op kleinere plaatsen is het verschil tusschen het aantal brievenmalen op zondag en op werkdagen percentsgewijze belangrijk grooter.

5. *Personeel.* In den regel wordt door een ambtenaar niet meer dan éénmaal in de drie weken op zondag dienst gedaan. Indien de gemiddelde duur der bestellersdiensten per zondag niet meer dan één uur bedraagt, of indien voor het uitvoeren van den kantoor dienst op zondag niet meer dan twee kantoorambtenaren ter plaatse beschikbaar zijn, kan aan de betrokkenen in den regel éénmaal in de twee weken zondagsdienst worden opgelegd. De kantoorhouders hebben recht op ten minste 26 vrije zondagen per jaar, of, indien dit niet mogelijk is, op een buitengewoon verlof van 4 tot 7 dagen per jaar. Bovendien genieten zij het voorrecht, dat zij de onvermijdelijke bezigheden, gedurende het uur dat zondagmorgen hun kantoor geopend is, aan een huisgenoot kunnen opdragen.

Het komt veelvuldig voor, dat meer dienstvrijheid wordt genoten dan hier is aangegeven, terwijl op den dienstzondag de te verrichten dienst slechts in een betrekkelijk gering aantal gevallen meer dan 4 uur bedraagt, zoodat het dienstverband alsdan, zij het ook zeer licht, zelfs niet steeds op den brievingaarder behoeft te rusten.

Alleen dient bij dit alles te worden opgemerkt, dat bij aankomst van mails op zondag niet altijd kan worden voorkomen, dat het personeel der spoorwegkantoren een enkele maal meer dienst doet dan om den anderen zondag; zooveel mogelijk wordt hun dan de meerder verrichte dienst op andere wijze vergoed.

h. Werken onder beheer van het departement van justitie. In de algemeene voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het departement van justitie, vastgesteld op 25 October 1894, n°. 143 vinden wij in artikel 55 (§ 287) het volgende :

Vóór zonsopgang en nà zonsondergang, alsmede op zon- en feestdagen mag niet gewerkt worden, tenzij op lastgeving of met schriftelijke vergunning van de directie. In geval van overtreding van dit verbod kan, onverminderd het bepaalde bij § 279, het gedurende den

verboden tijd gemaakt werk ten koste van den aannemer worden afgebroken of opgeruimd.

Wanneer de directie het werken op zon- en feestdagen in buitengewone omstandigheden gelast of vergunt, vraagt de aannemer daartoe bovendien, ingevolge de wet van 1 Maart 1815 (Staatsblad no. 21), vergunning aan den burgemeester der gemeente, waarin het werk gelegen is. Bij weigering door den burgemeester, geeft de aannemer daarvan onverwijld kennis aan de directie.

Tot de feestdagen worden gerekend te behooren de paasch- en pinksterdagen, de kerstdagen, goede vrijdag, hemelvaartsdag en nieuwjaarsdag.

Er mag niet langer gewerkt worden dan 11 uren per etmaal, de schafttijden niet als werkuren mederekenende.

Van deze laatste bepaling kan in zeer bijzondere gevallen door de directie in het belang van het werk worden afgeweken en gedurende ten hoogste 15 werkdagen langer werktijd worden toegestaan en geëischt.

i. Werken onder beheer van het departement van waterstaat. In § 485 van de algemeene voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het departement van waterstaat, handel en nijverheid, vastgesteld 1 Februari 1901, werden sedert 1 Februari 1915 verschillende wijzigingen gebracht in zake den tijd van werken. De bepaling in zake zon- en feestdagen luidt thans aldus: „Op Zondagen, op den Nieuwjaarsdag, 2^{den} Paaschdag, Hemelvaartsdag, 2^{en} Pinksterdag en op beide Kerstdagen mag niet gewerkt worden, tenzij in bijzondere omstandigheden op lastgeving of met schriftelijke vergunning van de Directie.”

Naast dit algemeen beginsel bestaat voor het Rijkswaterstaatspersoneel en het personeel aan de Visschershaven te IJmuiden in zake vrije zondagen de volgende regeling:

„1. Bij de objecten, waar de dienst doorlopend door één beambte wordt verricht, worden aan dezen beambte 26 vrije Zondagen per jaar gegeven, zoo mogelijk vallende om de 2 weken, en elk tellende minstens 16 uren, en vallende tusschen Zondagmorgen 6 uur en Zondagnacht 12 uren.

2. Bij de objecten, waar de dienst door twee of meer beambten wordt verricht, hetzij vaste beambten, hetzij hulppersoneel, dat geregeld een vaste plaats vervult — zoogenaamd los-vaste-beambten — worden aan deze vaste beambten 26 vrije Zondagen per jaar gegeven, zoo mogelijk vallende om de 2 weken en elk tellende minstens 24 uren, hetzij van Zaterdagavond tot Zondagavond, hetzij van Zondagmorgen tot Maandagmorgen.

3. Voor zooveel de betrokkenen thans reeds een Zondagsrust hebben, welke gunstiger is dan de hierboven aangegevene, blijft deze ongewijzigd.

4. In geval ter verkrijging van de hier genoemde regeling uitbreiding van personeel noodig is, zal dit door hulppersoneel

geschieden. Wanneer zich in de practijk bezwaren tegen deze regeling voordoen, met het oog op de belangen van den dienst of van andere belangen, kan door den minister aan den betrokken arrondissement-ingenieur toestemming worden verleend om van die regeling af te wijken. Deze regeling is van 3 Mei 1921. Deze algemeene regeling is niet van toepassing op ambtenaren of beampten, die uitsluitend met beheer, opzichterschap of bewaring van gebouwen of bureelen zijn belast.

Den 1^{en} April 1927 verscheen een nieuwe gunstige regeling ten aanzien van de tijdvakken, gedurende welke op zondag sluizen en bruggen, bij den Rijkswaterstaat in beheer, voor schepen gesloten zijn.

1. *Werken voor den dienst der genie.* In de algemeene voorwaarden voor de uitvoering van werken voor den dienst der genie, vastgesteld bij beschikking van den minister van oorlog van 6 Juni 1906, Ve Afd., n°. 413¹) vinden wij omtrent den „tijd van werken” bepaald (§ 52):

„1°. Vóór zonsopgang of ná zonsondergang en vóór 5 uur des morgens en ná 7 uur des avonds, alsmede op Zondagen en op de hieronder genoemde feestdagen mag niet gewerkt worden, dus ook niet aan hulpwerken, het lossen van materialen en dgl., tenzij met schriftelijke vergunning of op schriftelijken last van de directie, welke echter slechts in buitengewone gevallen zal worden gegeven.

2°. Voor elke maal, dat deze bepaling overtreden wordt, verbeurt de aannemer eene boete van / 10.—, terwijl de directie bovendien de bevoegdheid heeft hem hetgeen buiten den geoorloofden werktijd is verricht, te doen afbreken of opruimen.

3°. Gedurende den werktijd zal het schaften geschieden op geregelde, door den aannemer, in verband met het jaargetijde en in overleg met de directie, te bepalen tijdstippen, zoodanig dat steeds omstreeks den middag het geheele personeel, zooveel doenlijk gelijktijdig, minstens 1 uur kan rusten.

4°. De feestdagen bedoeld in de 1^e zinsnede zijn: de Nieuwjaarsdag, de 2^e Paaschdag, de Hemelvaartsdag, de 2^e Pinksterdag en de beide Kerstdagen.

5°. Wanneer de directie het werken op Zondagen en op de algemeen erkende christelijke feestdagen, bedoeld in de Wet van 1 Maart 1815 (Staatsblad n°. 21), vergunt of gelast, moet de aannemer daartoe bovendien vergunning vragen aan den burgemeester der gemeente, waarin het werkterrein is gelegen. Bij weigering door den burgemeester, geeft de aannemer daarvan onverwijld kennis aan de directie.”

Thans terugkeerende tot de zondagswet merken wij op, dat deze de godsdienstige feestdagen, als door de kerkgenootschappen van den christelijken godsdienst dezer landen algemeen erkend

¹) Bij de nieuwe beschikking van 1921 bleven de oude bepalingen op het punt van de zondagsrust onveranderd.

en gevierd, met den zondag op één lijn stelt, en hare bepalingen voor beide gelden. Het is echter jammer dat de zondagswet niet uitdrukkelijk die feestdagen heeft opgesomd. Daaromtrent heerscht nu eenige onzekerheid.

In 1815 werden in aansluiting aan de voorvaderlijke gebruiken en kerkordeningen als algemeen erkende christelijke feestdagen beschouwd: de eerste en tweede kerstdag, de hemelvaartsdag, de tweede paasch- en pinksterdag, benevens de nieuwjaarsdag. Deze laatste was oorspronkelijk de dag der kerkelijke herdenking van de besnijdenis en de naamgeving van Jezus. Ook hij echter deelde evenmin als zoovele andere feestdagen in de gunst der hervormden. Maar de overheid wenschte hem te behouden. En zoo bleef de godsdienstige viering van den eersten dag des jaars in eere, besnijdenisdag in de taal der kerk, nieuwjaarsdag in die der overheid.

Hieruit volgt dat wij geene vrijheid hebben om den goeden vrijdag tot de in de wet van 1815 bedoelde christelijke feestdagen te rekenen. Maar omgekeerd behoort daartoe even zeker de nieuwjaarsdag als de hemelvaartsdag. Zóó immers was de staatkundige en kerkelijke traditie in ons land, waaraan Willem I zich in 't algemeen, maar zeker bij de uitvaardiging der zondagswet aansloot.

Op dit standpunt plaatste zich dan ook de wetgever, in aansluiting aan de in ons volksleven gevolgde practijk. Dit bleek duidelijk in 1903 bij de indiening van het wetsontwerp tot wijziging der artikelen 154, 179 en 228 van het Wetboek van Koophandel. Tot dien tijd toe bepaalde genoemd wetboek dat alleen op den zondag het vervallen en protesteeren van wissels en ander handelspapier was uitgesloten. Minister Loeff stelde de toepassing van wat ten aanzien van den zondag was bepaald, ook op andere dagen voor. „Deze dagen, welke gedeeltelijk nooit, gedeeltelijk bij tusschenpoozen op eenen zondag vallen, dragen voor het groote meerendeel onzer bevolking het karakter van feest- of vierdagen van godsdienstigen of anderen aard. Bedoeld worden: de nieuwjaarsdag, de tweede paasch- en pinksterdagen en hemelvaartsdag en de beide kerstdagen.” In het algemeen worden die dagen — zóó betoogde de minister — als zondagen gevierd. Dit was echter niet met den goeden vrijdag het geval. In Friesland b.v. gaan alsdan handel en verkeer hun gewonen gang. Dit klopt geheel met wat wij vroeger vermeldden, namelijk dat de oude plakaten voor Friesland alleen spraken van de kerst-, paasch- en pinksterdagen, en niet van den goeden vrijdag. In Leeuwarden b.v. behoort de markt op den vrijdag vóór paschen tot de drukst bezochte van het geheele jaar. Evenals voorheen vervallen wissels en ander handelspapier ook na de wet van 27 April 1904 tot wijziging van de artikelen 154, 179 en 228 van het Wetboek van Koophandel, op goeden vrijdag en kunnen deze op dien dag worden geprotesteerd.

Maar iets nieuws was de gelijkstelling van den verjaardag der

koningin in deze wet met den zondag en de genoemde christelijke feestdagen. De minister heeft deze inlassching verdedigd met de opmerking dat het niet de strekking van zijne wetsvoordracht was om op kerkelijk gebied verbetering te brengen in bestaande verhoudingen, maar om, ten behoeve van handel en verkeer, de wettelijke voorschriften over het vervallen en protesteeren van wissels en ander handelspapier in overeenstemming te brengen met de toestanden, die zich in het dagelijksch leven voordoen. Maar afgescheiden van de vraag of de verjaardag der koningin tot dien tijd toe meer algemeen als zondag werd beschouwd dan de goede vrijdag, en of ook niet de begeerte voorzat om met het oog op de sociale toestanden eerstgenoemden meer en meer tot een zondag te maken, komt het ons voor dat het motief, waaruit de viering der genoemde christelijke feestdagen — ook van den nieuwjaarsdag — is voortgekomen, een zoo geheel ander is dan dat waaraan de viering van den jaardag der koningin zijn oorsprong ontleent, dat deze samen niet in éénen adem hadden mogen worden genoemd. Feitelijk toch wordt daarmede, in strijd met de zondagswet, aan den zondag en de christelijke feestdagen het karakter van een algemeen rustdag gegeven. Genoemde wet namelijk was het niet daarom, maar om de plichtmatige viering van den dag des Heeren en andere dagen, den openbaren christelijken godsdienst toegewijd, te doen. Door de gelijkstelling van den verjaardag der koningin met die dagen, wordt hieraan in het Wetboek van Koophandel het religieus karakter ontnomen en worden zij gestempeld tot volks-rustdagen. In zooverre derogeert deze wet aan die van 1815 en maakt zij deze nog te meer krachteloos. Zelfs waren de artikelen 154, 179 en 228 van het Wetboek van Koophandel, zoo wel de oude als de nieuwe, overbodig geweest, als aan de wet van 1815 de hand was gehouden of deze bijtijds was gewijzigd. Nu breken zij de wet van 1815 nog meer af.

Maar dit zou in nog sterkere mate geschieden na het besluit van paus Pius X van 2 Juli 1911, genaamd „Supremae disciplinae”. Volgens dit besluit gelden voortaan de tweede kerstdag, de tweede paaschdag en de tweede pinksterdag voor de roomschen niet meer als godsdienstige feestdagen, omdat de verplichting tot het hooren van de mis en het verbod van slavelyken arbeid op dien dag, het eenige criterium volgens roomsch kerkelijk recht voor een „Dies Festus”, daarbij is opgeheven. In rechten nu heeft dit besluit koit na zijne afkondiging reeds effect gesorteerd. De kantonrechter te Eindhoven sprak namelijk den 28^{en} Februari 1912 een drietal sjouwerlieden vrij, die als beklagden terecht gestaan hadden op grond van het lossen van een schuit zand op den tweeden kerstdag te Stratum, 's morgens om half negen, zichtbaar van den openbaren weg, zonder dat zij daartoe schriftelijke toestemming van de plaatselijke overheid van Stratum hadden ontvangen. Genoemde rechter kwam hiertoe op grond van de overweging, dat na het besluit

van den paus de tweede kerstdag niet meer behoort tot de feestdagen bedoeld in de wet van 1 Maart 1815, de zondagswet. Hier toch is sprake van zoodanige godsdienstige feestdagen als door de kerkgenootschappen van den christelijken godsdienst in Nederland *algemeen* erkend en gevierd worden, zoodat, wanneer een dier kerkgenootschappen niet of niet langer dergelijke feestdagen als zoodanig erkent en viert, de verbodsbepalingen dier wet voor zoodanige dagen niet of niet langer gelden.

De ambtenaar van het openbaar ministerie bij het kantongerecht te Eindhoven kwam tegen dit vonnis van vrijspraak in cassatie. Als middel van cassatie stelde hij voor „schending, althans verkeerde, althans niet-toepassing van artt. 1 en 5 der wet van 1 Maart 1815 (Stbld no. 21) in verband met artt. 216 en 253 van het Wetboek van Strafvordering”. De hooge raad verwierp echter bij arrest van 13 Mei 1912 het beroep op de gronden, door den kantonrechter aangevoerd voor zijn vonnis. Daarmede sprak dit rechtscollege uit, dat het bestaan van eene *algemeene* erkenning van een bepaalden dag als godsdienstigen feestdag door de kerkgenootschappen moet worden beoordeeld naar het tijdstip, waarop de ten laste gelegde overtreding der zondagswet plaats had, en niet naar het oogenblik van de totstandkoming der wet. Deed men dit laatste, dan zou — zóó requireerde de procureur-generaal — „een feitelijk onderzoek en beslissing omtrent het al of niet zijn van algemeen erkende en gevierde godsdienstige feestdagen hier te lande aan den rechter zijn onttrokken, wat niet wel aannemelijk is te achten”.

Dit arrest wekt bevreemding. Het staat vast dat onder de *algemeen* erkende godsdienstige feestdagen tijdens de totstandkoming der zondagswet behoorden de genoemde tweede feestdagen. In 1903 werd dit zelfs door den roomsch-catholieken minister Loeff bevestigd in de memories van toelichting op het wetsontwerp tot wijziging der artikelen 154, 179 en 228 van het Wetboek van Koophandel. Te dien aanzien kan derhalve geen twijfel bestaan. Geen kerkelijke wet of pauselijk besluit kan aan de letter of den geest eener Rijkswet iets veranderen. Dit is krachtens artikel 5 van de wet, houdende algemeene bepalingen der wetgeving van het koninkrijk, alleen mogelijk door eene latere wet ¹⁾. Mitsdien blijkt, zoolang deze wet er niet is, de wet van 1815 naar hare oorspronkelijke beteekenis van kracht. Wij zijn het dan ook eens met het cassatiemiddel van den ambtenaar van het openbaar ministerie, dat te Stratum schending van de zondagswet had plaats gehad, in tegenoverstelling met de beslissing van den hoogen raad. Het betoog van den procureur-generaal dat, zoo men rekening hield met den toestand

¹⁾ In den gedachtengang van den hoogen raad kunnen elken dag de remonstrantsche broederschap en de doopsgezinde sociëteit de zondagswet, ten aanzien van den hemelvaartsdag, voor ieder krachteloos maken

tijdens de totstandkoming der wet, een feitelijk onderzoek en eene beslissing, omtrent wat al of niet een godsdienstige algemeen erkende godsdienstige feestdag is, aan den rechter zou zijn onttrokken, is niet minder bevreemdend. Want de zondagswet heeft kennelijk dat onderzoek juist aan den rechter willen onttrekken door een bepaald criterium op te geven ter aanwijzing van wat met den zondag gelijkgestelde godsdienstige feestdagen zijn. En dat criterium was de algemeene erkenning door de kerkgenootschappen bij de totstandkoming der wet. Die algemeene erkenning nu had zeker ook betrekking op de bedoelde tweede feestdagen, zoodat te dien aanzien geen twijfel kan bestaan.

Ten gevolge van dit arrest van den hoogen raad van 13 Mei 1912 verkeerden wij dus in het eigenaardig geval, dat alleen, doordien de paus zijn besluit van 2 Juli 1911 nam, de bestaande zondagswet op het punt van de tweede feestdagen voor alle burgers, zoowel protestanten als roomschen, van karakter is veranderd en niemand in Nederland meer veroordeeld zal worden, die op deze dagen openbaren arbeid verricht, nering drijft, en herbergen of publieke gemakkelikheden onder kerktijd opent. De roomsche kerkvorst kan nu, wanneer hij wil, de geheele zondagswet ten aanzien van de algemeen erkende godsdienstige feestdagen krachteloos maken. Maar hoe rijmt de hooge raad dit met het genoemde artikel 5 der wet houdende algemeene bepalingen : „Eene wet kan alleen door eene latere wet, voor het geheel of gedeeltelijk, hare kracht verliezen”? Ook dus slechts „gedeeltelijk” door eene latere wet, maar niet door een kerkelijk besluit.

Het is vreemd dat geen minister door zulk een latere wet eene nadere aanduiding van die feestdagen, bedoeld in de zondagswet, heeft willen geven om te voorkomen dat wat eene zaak van de wet is niet eene zaak van de kerk werd. Wel heeft minister Heemskerk een wetsvoorstel ingediend tot nadere aanduiding van de feestdagen, die in wettelijke voorschriften met den zondag op ééne lijn worden gesteld, maar hij deed dit uit een ander motief. Uitdrukkelijk toch zegt hij in de memorie van toelichting op het ontwerp van 16 December 1912, dat op zichzelf de gewijzigde opvatting niet tot een ingrijpen van den wetgever zou hebben te leiden. Dit geschiedde dan ook alleen omdat in verschillende andere wetten dan de zondagswet uitdrukkingen als deze voorkomen : „erkende christelijke feestdag”, „wettige feestdagen”, of alleen „feestdagen” en men, na het arrest van den hoogen raad in het onzekere verkeert, welke dagen nu hiermede worden bedoeld. Maar al hadden wij dus gaarne een ander motief op den voorgrond willen zien gebracht, het verdient toejuiching, dat minister Heemskerk in zijn ontwerp althans heeft willen uitspreken en vastleggen, dat indien een wet of algemeene maatregel van bestuur feestdagen met den zondag op gelijke lijn stelt, dit voorschrift voor de christelijke tweede paasch- en pinksterdagen, de beide kerstdagen en den hemelvaartsdag geldt. Wordt dit

ontwerp wet, dan zullen, ondanks het besluit van den paus, hier te lande de zoogenaamde tweede feestdagen, van rijkswege als godsdienstige feestdagen, ook in de zondagswet, blijven gelden. In dit opzicht zal, afgescheiden van de meening van een bepaalde kerk, de historische lijn worden gehandhaafd. In zooverre was de indiening van dit ontwerp loffelijk. Maar dit had, afgescheiden van het motief der ontstane rechtsonzekerheid, allereerst op den staatsrechtelijken grond, ontleend aan artikel 5 der wet, houdende algemeene bepalingen, moeten geschied zijn.

Opmerkelijk is het dat in het voorstel-Heemskerk de nieuwjaarsdag uit de rij der feestdagen, met den zondag op gelijke lijn gesteld, wegvalt. De minister meent zelfs dat de zondagswet thans niet op dien dag van toepassing is. Historisch is dit standpunt onverdedigbaar. Dit is duidelijk voor ieder, die zich herinnert dat de nieuwjaarsdag de door de overheid als zoodanig gekarakteriseerde besnijdenisdag der kerk is.

Maar behoudens deze niet bepaald gewenschte verandering ware het goed geweest indien dit ontwerp tot wet ware verheven. Dan toch zou het begrip „algemeen erkende godsdienstige feestdagen” een wettelijk vaststaand begrip zijn geworden en dat wèl een zoodanig als in overeenstemming is met dat der geboden vierdagen onzer vaders. Bovendien zou het niet langer mogelijk zijn op dit principieele punt de zondagswet in haar kern te treffen en haar alzoo nog meer tot een bespotting op het gebied onzer wetgeving te maken.

Evenwel had men nog een stap verder moeten gaan. Eenmaal toch aangenomen het beginsel, dat met den zondag de algemeen erkende christelijke feestdagen op één lijn staan, is het onverdedigbaar, dat verschillende wetten zich beperken tot de uitzondering van den zondag en zelfs geen gewag maken van genoemde feestdagen. Zóó geschiedt in artikel 14 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering ; in artikel 18a van de Jagtwet ; in artikel 8 van de arbeidswet ; in artikel 10 van de stuwadoorswet ; in artikel 68 van het reglement van openbaar bestuur no. 1, waar is bepaald, dat de griffiers bij de rechterlijke colleges alleen op den zondag de griffie niet behoeven open te houden, terwijl tal van andere wetten zoowel van den zondag als van de andere dagen spreken. In de spoorwegreglementen doet zich het eigenaardig verschijnsel voor, dat deze nergens van deze algemeen erkende christelijke feestdagen gewag maken dan alleen waar sprake is van het vervoer van goederen, die ook op deze dagen niet behoeven te worden aangenomen. De mijnwet stelt ze daarentegen alle en overal met den zondag op één lijn. Men ziet hoezeer op dit gebied stelselloosheid heerscht. Naar willekeur neemt men die feestdagen naast den zondag op of laat ze weg, en men stoort wanneer men ze weglaat, zich allermint aan de nog altijd vigeerende zondagswet, die toch naast de viering van den zondag die der genoemde feestdagen wil. Uit dit alles blijkt ten duidelijkste, hoe

noodig het is dat aan eene regeling de hand wordt geslagen en eindelijk een vaste, algemeene regel door de wet worde aangegeven, waarvan de partieele regelingen de nadere uitwerking kunnen en moeten zijn, maar die door deze niet mag verwaarloosd of ongedaan gemaakt worden. Zoowel de eerbied voor de wet als de groote geestelijke en stoffelijke volksbelangen, waarom het hier gaat, maken die herziening dringend noodzakelijk.

Maar helaas zal evenmin als van de herziening der Zondagswet van een nadere aanduiding van de feestdagen, die in wettelijke voorschriften met den zondag op één lijn worden gesteld, spoedig iets komen. Want het wetsvoorstel-Heemskerk, dat deze bedoeling had, werd den 15^{en} Juni 1923 door den toenmaligen minister van binnenlandsche zaken ingetrokken.

Vooraf echter is de stagnatie ten aanzien van de zondagswet te betreuren. De conflicten toch tusschen deze rijkswet en de gemeentelijke verordeningen worden steeds ingewikkelder. Afschaffing der zondagswet ware beter dan haar tot een doode letter te maken en haar een bron van moeilijkheden te doen zijn. Vooral in den laatsten tijd is dat in hooge mate het geval, nu de zondagsrust uit sociaal oogpunt steeds meer voorstanders vindt en bovendien de toenemende ontheiliging van dien dag steeds grooter tegenzin wekt.

De gemeenteraden achten zich langzamerhand volkomen vrij om op dit gebied naar eigen wil te handelen. Hier is een gemeenteraad, die in de verordening op de winkelsluiting ook het verkoopen van geringe eetwaren op Zondag verbodt, terwijl art. 2 van de zondagswet dit uitdrukkelijk buiten het verbod stelt. Daar is een gemeenteraad, die verordent dat herbergen op Zondag moeten gesloten zijn, terwijl de zondagswet slechts bepaalt dat de deuren der herbergen, gedurende den voor openbare godsdienstoefening bestemden tijd, gesloten moeten zijn. Ginds is een gemeenteraad, die een algemeen verbod tot het houden van optochten geeft, ook dus voor den zondag en die niet alleen treedt op het gebied der zondagswet, maar ook de uitzondering, daar genoemd, maakt tot een regel. Men gaat dus al verder dan deze wet en doet eenvoudig, alsof zij niet bestaat en degenen, die verplicht zijn voor de nakoming der rijkswet te zorgen, zwijgen stil. Telkens vloeien hieruit processen voort, die tot den Hoogen Raad toe worden doorgezet. Een sprekend voorbeeld van deze moeilijkheden uit den laatsten tijd levert het openbaar dansen op zondag. Vooral in Amsterdam en in den Haag had dit groote ergernis opgewekt.

In eerstgenoemde gemeente bevat artikel 265 van de algemeene Politie-Verordening het verbod tot het geven van gelegenheid tot dansen in het openbaar, terwijl in artikel 5, 3e lid den burgemeester de bevoegdheid was gegeven van die bepaling dispensatie te verleen. Van deze bevoegdheid werd jaren lang door achtereen-

volgende burgemeesters alleen gebruik gemaakt ten bate van een viertal matrozenkroegen in de omgeving van den Zeedijk. In 1924 evenwel werd in den Amsterdamschen gemeenteraad een motie van Mr. Dr. G. van den Bergh aangenomen, waarbij hij zich in het algemeen uitsprak voor het geven van gelegenheid tot dansen in het openbaar. De burgemeester voerde deze motie in zooverre uit, dat hij eerst een zestal en later een negental vergunningen verleende. Hij deed dit echter onder verschillende beperkende voorwaarden, waaronder het verbod van dansen op zondag.

Terstond is de rechtsgeldigheid van die daad van den burgemeester betwijfeld en is weder de oude strijdvraag naar voren gekomen of het eventueele beletten van het openbaar dansen op zondag niet de taak is van de autoriteiten, die met de uitvoering van de zondagswet zijn belast. Om nu den burgemeester uit de moeilijkheid te helpen, is voorgesteld om het bovengenoemde artikel 265 in dien zin te veranderen, dat wèl als regel gehandhaafd blijft de bepaling van het verbod tot het geven van gelegenheid tot dansen in het openbaar, maar daaraan wordt toegevoegd, tenzij voldaan is aan een zeker aantal voorwaarden, die in extenso in de Verordening worden opgenomen, maar waaronder dan geen sprake meer is van het verbod van dansen op zondag. Wordt dit voorstel aangenomen, dan rijst de vraag of de autoriteiten toepassing van artikel 4 der zondagswet zullen eischen. En indien dit geschiedt, dan zal het plaatselijk bestuur hebben te overwegen of het gebruik zal maken van het slot van dat artikel en eene uitzondering zal toestaan. En dan rijst weder de vraag, wie onder „plaatselijk bestuur” moet worden verstaan: de raad, burgemeester en wethouders of de burgemeester alleen. Ook daarover zijn de meeningen zeer verdeeld, zooals in de raadsvergadering in den Haag op 13 December 1926 duidelijk bleek. Met evenveel beslistheid werd eenerzijds betoogd, dat met het plaatselijk bestuur de raad is bedoeld, als anderzijds verzekerd werd, dat men daarbij niet den gemeenteraad, maar het gemeentebestuur, d. z. B. en W. op het oog had. In diezelfde raadsvergadering werd een motie aangenomen, waarin de raad uitsprak van oordeel te zijn dat op zon- en algemeene Christelijke feestdagen geene dansvergunningen behooren te worden verleend.

Burgemeester en wethouders van den Haag hebben naar aanleiding van deze aangenomen motie aan de commissie voor de strafverordeningen medegedeeld, van oordeel te zijn, dat, indien de raad het dansen in den aangegeven zin wenscht te beperken, dit moet geschieden door wijziging van artikel 271 der algemeene politie-verordening, omdat dit artikel thans aan den burgemeester eene onbeperkte bevoegdheid geeft tot het verleenen van dansvergunningen. Deze bevoegdheid zou dan aan den burgemeester ten aanzien van het dansen op zondag of daarmede gelijkgestelde dagen moeten worden ontnomen. Maar daarbij rijst weder de vraag

of men daarmede niet treedt in hetgeen van algemeen Rijksbelang is en men derhalve artikel 150 van de gemeentewet niet overtreedt. Altijd weer stuit men op dat bezwaar. Nu heeft de meerderheid van de commissie voor de strafverordeningen in den Haag er dit op gevonden, dat de zondagswet ten doel heeft zondagsheiliging, terwijl de door B. en W. voorgestelde bepaling eene ruimere strekking heeft, aangezien zij ook ten doel heeft de bevordering van de zondagsrust. Dit lijkt ons echter eene wonderlijke redeneering, daar de zondagsheiliging, door de zondagswet beoogd, juist de zondagsrust tot grondslag heeft en zij door middel van de laatste tot de eerste heeft willen komen.

Uit dit alles blijkt dat het conflict tusschen de bestaande zondagswet en de gemeentelijke verordeningen steeds grooter en scherper wordt. In de algemeene politieverordeningen der gemeenten worden, gelijk in de verordeningen op de winkelsluiting, allerlei bepalingen gemaakt op de zondagsrust, zooals in den Haag het verbod om op dien dag melk, bakkerswaren of bloemen aan huis te bezorgen, of dat om een barbierswinkel of kapperssalon, een winkel in bloemen of planten, of een winkel in heerenhoeden en modeartikelen of heerenkleeding des zondags voor het publiek geopend te hebben. De zuiverste willekeur wordt op dit gebied gevonden. En dit kan geschieden omdat de justitie zich van de bestaande zondagswet niets schijnt aan te trekken. Een enkele maal, zooals in het geval van den haarlemschen burgemeester Boreel, wordt vanuit den Haag een „halt” geroepen. Maar verder is onder de bestaande zondagswet alles mogelijk, zoowel verordeningen die toelaten dat winkels en gelegenheden voor publieke gemakkelijkheden geopend zijn als verordeningen die het verbieden. Niet alleen ter wille van de zaak zelf, maar ook uit eerbied voor de wet blijft derhalve herziening of afschaffing der zondagswet urgent. Zij is geworden een verflenste vlag, die een sociale lading dekt.

HOOFDSTUK XIX.

De staat tegenover openbare Godloochening en Godslastering.

Met de revolutie verdwenen ook al de op dit gebied nog bestaande bepalingen. De staatsregeling van 1798 liet zich over de zaak niet uit. Echter geeft artikel 41 „de Wet zal geene andere straffen opleggen, dan die welke volstrekt noodzakelijk zijn voor de algemeene zekerheid”, aanleiding tot de veronderstelling, dat zij de godslastering niet meer heeft willen gestraft zien. Want in de schatting van degenen, die genoemde staatsregeling ontwierpen en aannamen, zal een straf daarop wel niet noodzakelijk geweest zijn voor de algemeene zekerheid. Maar de reactie, die sinds 1801 aan het woord kwam, was van een ander gevoelen.